

V.

Bevezetés a' természeti jogba.

Második közlés.

A' természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről.

19. §.

Mellyek mondatnak rokontudományoknak, és miért szükség szólni a' különbségről, melly azok közt vagon?

Tudomány tárgyilag véve a' hasonnemű ismérteknek rendszeres összesége; minden tudományban tehát munkál az okosság, az ismérteket ki fejtván, a' hasonnemű ismérteket a' különneműektől elválasztván, az elválasztottakat bizonyos rendbe szedvén, és mert ezeknek minden tudományban kell megtörténni, azért e' tekintetből minden tudományok között valami összeköttetés és hasonlatosság vagon. Minden tudományoknak egy közös, távoli kútfőjük van, az okosság, melly nélkül tudomány lehetetlen; de különös, közelebbi kútfőjük e' kívül különbözők lehetnek, és ezt tekintvén, az emberi ismértek' összesége különös *tudományokra* osztatik, a' mellyek *rokoniaknak*, vagy nem olyanoknak mondatnak, a' mint közöttök szorosabb, vagy tágosb összeköttetés van. Némellyek ama' tudományokat mondják rokoniaknak, mellyeknek különös kútfőjük is ugyan az, azokat pedig, mellyeknek tárgyak egy

részben ugyan az, nevezik *határosoknak* *). Mi szólani fogunk e' helyett a' különbségről, melly a' természeti jog közt egy részről, és az erénytudomány, politica, szerzett jog, szerzett jog' philosophiája, szerzett jog' történettanja közt más részről létez, mert e' tudományok a' természeti joggal szorosb összefüggésben vannak.

Több okok vannak, mellyek javasolják, hogy a' tudományokat művelők általjában szóljanak a' különbségről, melly az általok előadott és a' többi rokon tudományok közt létez, és mi különösen értekezzünk a' különbségről, melly a' természeti jog és vele rokon tudományok közt találhatik; e' következők pedig azok: 1-ör valamely tudomány tiszta szemléletének megszerzésére nem elég annak értelményét tudni, hanem erre leginkább szükséges, hogy az előadandó tudomány, és vele rokon tudományok közt a' különbséget szorosan meghatározzuk, és így e' tudományok között a' határokat kijeleljük, mit megtévé a' tudománynak már sokkal tisztább isméréssel birhatandunk. 2-ör Mert több tudományok egymással szorosabb kapcsolatban vannak, hacsak tökéletesen egymástól meg nem választatnak, könnyen megtörténhetik, hogy e' tudományok közt zavar támad, az egyik tudományhoz tartozó ismereteket a' másikba átvivén; hogy tehát a' tudományok között minden összekeverést, az ismeretek' és tárgyak' felcserélését elkerülhessük, szükséges minden tudományban a' rokonságban lévő tudományok' különbségéről, nekünk pedig a' természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről szólanunk. 3-ör Mert az emberi okosság véges és határozott, a' természeti jognak szoros elválasztása a' rokon tanaktól nem csekély segedelmökre lesz azoknak, kik e' tudomány művelésére szánták magokat, mert ezek: elhagyván azt, a' mi

*) Lehrbuch der philosophischen Rechtswissenschaft oder des Naturrechts, von Dr. Karl Heinrich v. Gross. Stuttgart und Tübingen. 1829. §. 50.

a' természeti joghoz tartozni látszik ugyan, de valóban valamely más tanhoz tartozik, erejüket jobban pontosíthatják, az ismértek' felfedezésökben és rendbe szerencsésebben munkálódhatnak. De azok is, kik e' tudomány' megtanulásában iparkodnak a' természeti jog és vele rokon tudományok közti különbség' szoros meghatározásából hasznot vonnak, mert ez által minden felesleges elmefuttatástól megóvatnak, és az emberek' cselekedeteikről egy tekintetben, ugyan azon okfők szerint itélni megszoknak, a' mi lehetetlen, ha a' természeti jog a' vele rokon tudományoktól szorosan elkülönözve nincsen; mert ezt feltévén, a' természeti jogban is különféle okfők szolgálván alapul, az emberi cselekedetek' megítélésében is majd erényi, majd jogi, majd political okfőt fognak követni, a' mint épen eszökbe jö, rendszeres ismértekkel birni nem fognak, és szorosan gondolkozni meg nem szoknak. 4-er A' tudós-nak nem elég valamely tudománynak csak belső foglatját ismerni, hanem ennek viszonyát is a' többi, különösen pedig a' rokon tudományokhoz tudnia kell; azért is szólunk a' természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről, mert ezt ismervén, átlátandjuk egyszersmind, mi helyen és viszonyban legyen a' természeti jog a' többi tudományok között.

20. §. *Az okosságnak két törvényhozása, tudniillik az erényi és jogi.*

Az erkölcsi törvényeket szoros értelemben kétféléknek, t. i. erkölcsieknek legszorosabb értelemben, és jogiaknak lenni, mondtuk (4. §.) 's azért is az okosságnak kétféle törvényhozás tulajdonítatik: erényi és jogi. E' törvényhozások megegyeznek egymás közt abban, hogy gyakorlatiak, és az okosságból származottak; de még is lényegesen különböznek egymástól, a' mit e' következőkből átláthatni:

1-ör. Minden törvélynél megkell különböztetni a' törvényt magát, vagy az állítást, melly a' cselekedet-

tinkben követendő szükségét kimondja, 's mellyből megtudjuk, hogy valamely cselekedet tevése vagy elmulasztása kötelesség, a' törvény' ösztönétől, vagy amaz alányos októl, melly a' személyt a' törvény' megtartására reáveszi. A' törvényhozás' ösztöne vagy belső, vagy külső: az előbbi a' törvényben magában foglalatik, és annál mutatkozik, a' ki egyedül a' törvény' képzelése által határoztatik el annak megtartására; az utóbbi nem a' törvényben foglalatik, hanem a' személyre kívülről hat, és valami jónak reménységében, vagy rosznak félelmében helyheztetik. A' törvények, mellyeknek csak belső ösztönök van és lehet, erény törvények, és az erénytörvényhozásnak tárgyai; a' törvények pedig, mellyek külső ösztönt is megszenvednek, jogtörvények, és a' jogtörvényhozás' tárgyai. A' belső ösztön a' kötelesség' képzeléséből áll, az az: midőn a' törvényt megtartjuk egyedül azért, mert a' törvény által ránk szabott kötelesség azt kívánja, akkor belső ösztön által határoztatunk el; a' külső ösztön az erő- és kényszerítésben helyheztetik, az az: midőn minden jó akarat nélkül a' törvényhez alkalmazzuk magunkat csupán azért, mert az ellenkező esetben használható erőszaktól félünk, akkor külső ösztöntől indítatunk.

2-or. A' jogi törvényhozás a' külső, az erényi pedig mind a' külső, mind belső kötelességeket határozza meg, mert az előbbi törvényhozás a' külső cselekedeteket, az utóbbi a' külső- és belsőket egyszersmind tekinti. Az okosság a' jog törvények által azt akarja eszközölni, hogy az emberek e' földön együtt létezhesenek, és mert ez a' korlátlan szabadság mellett lehetetlen, azért a' jogi törvényhozás a' külső szabadsággal élésben megtartandó olly korlátokat szab, hogy mindenkinek szabadsága egymás mellett megmaradjasson, és az emberek mint személyek társaságban élhesenek. A' jogtörvények szintannyi szükséges feltételek arra, hogy az emberek' szabadságokat összeegyeztetni,

és a' társas életet az emberek közt eszközteni lehessen. De ki a' jogtörvényeknek eleget tesz, az a' gyakorlati okosság minden parancsinak még eleget nem tett, mert a' gyakorlati okosság az embertől szükségképen megkívánja, hogy a' jogtörvény által biztosított külső szabadságával az ember' céljának létesítésére ön magában törekedjék. Ama törvényhozás, mellynek ez utóbbi tárgya, erényi törvényhozás, ennek törvényei erénytörvények. Az erénytörvények az ethicának, a' jogtörvények a' természeti jognak tárgyai.

3-or. Az okosság' erényi törvényhozása a' cselekedetek' erkölcsiségét tekinti, és azt kívánja, hogy a' cselekedet mind külsőképen, az az: a' mint azt tapasztalhatni, mind belsőképen az az: az akaratra és ösztönre nézve is jó legyen; e' jogtörvényhozás ellenben a' cselekedeteknek törvényességét tekinti, nem gondolván azzal, a' cselekvő a' törvény iránti tiszteletből-e vagy más külső ösztönből tett légyen. Törvényes a' cselekedet a' törvény' betűje- erkölcsi pedig annak szelleme szerint, vagy is: törvényes a' cselekedet, ha törvény' betűivel, erkölcsi pedig, ha annak szellemével is megegyez. A' jogtörvényhozás nem tekinti a' cselekedet' ösztöneit, és úgy is e' társas élet fenntartására az emberek közt mindegy, akármi ösztönből tartotta meg- légyen az ember a' törvényt külsőképen; az erény törvényhozás az ösztönre is figyelmez. Olly köteleességek', mellyek' megtartása nélkül a' társas élet az emberek közt lehetséges, teljesítésére, senki sem kényszeríthetik, és illy köteleességek az erény törvényhozáshoz tartoznak; olly köteleességek pedig, mellyeknek megtartása az emberek közti társas élet' lehetőségére szükséges, erővel is eszközölthetnek, és a' jogtörvényhozáshoz tartoznak.

4-er. Az erénytörvénynek megtartása a' cselekvőnek belső meggyőződésétől, itéletétől és lelkiisméretétől függ; mi legyen erénykötelességem, csak én ítélhetem meg, mert az a' körülményektől, a' cselek-

vőnek tudatától és lelkiismeretétől függésben van, tehát erénykötelessége senkinek sem lehet, ha csak arról tudata nincs. Innen értetődik, hogy azok, kiknek okosságok, tehát öntudatok is nincsen, erényképen nem köteleztetnek. Jogkötelességem lehet, vagy is a' jogtörvény kötelezhet, ha azt nem tudom is, mert a' jogtörvény egy valakinek jogot tulajdonítván, a' többinek köteleességet szab, és mert a' jog külső körülményeken alapúl, arról mindenki meggyőződhetik, 's a' kötelezettnek ellenállása mellett is, végre hajthatatik. A' mondottakból megérthetni azt is, miért nem lehet az erénykötelességnek teljesítését erővel eszközteni, a' jog kötelességét pedig igen, mert amaz a' kötelezettben magában, ez pedig a' mindenkitől megismérhető jogban gyökerzik; ama mindenkinek nem nyilvános, emez igen is az.

5-ör. A' jogtörvény nem parancsolja, hogy az emberek egymással társaságban, éljenek, hanem felteszi, hogy azok vagy szabad akaratból, vagy történetből társas állapotba léptenek. Az erénytörvény pedig parancsolja, hogy az ember másokkal társaságban éljen, mert e' kívül ereit és tehetségit nem művelhetné, és rendeltetésére nem törekedhetnék. A' jogtörvényhozás azt akarja, hogy kiki más emberekkel társas állapotban élvén, különös, szabad céljait létesíthesse; az erénytörvényhozás pedig minden külső és belső cselekvésinkben összehangzást kíván az okossággal.

6-or. E' törvényhozások, azoknak tárgya, célja és ösztönére nézve különbözök; a' jog törvényhozás külső, mert a' külső cselekedeteket tekinti, az emberek közt azok' külső viszonyira nézve, a' társalkodhatást célozza, erő és kényszerítés által erősítetik. Az erénytörvényhozás ellenben belső, leginkább a' belső cselekedeteknek alkalmazását a' törvényhez kívánván, az akaratot jóra képezvén, ösztöne is belső, melly t. i. a' törvényben magában foglaltatik, és a' kötelességnek képzeléséből, a' törvény iránti tiszteletből áll, minden kényszerítést kizárván.

A' mondottakból értetik 1-ör. Hogy *e' két törvényhozásnak egy közös kútfőjük van*, t. i. az emberi okosság, és szorosán véve nem egyebek, mint az ugyanegy okosságnak az ember' különféle cselekvőségére alkalmazott különböző munkálkodása. 2-or *E' törvényhozások* sokban megegyeznek, de egymástól mivőltikép különböznek is; *egymással mégis soha sem ellenkeznek*, mert az okosság mind a' két törvényhozásnak kútfője, magával nem ellenkezhetik. 3-or *A' jogi törvényhozás' köre sokkal szűkebb mint az erényié*, az csupán külső cselekedeteket, ez pedig a' külső- és belsőt is tekintvén. Mert azokban az emberek közti társalkodás nélkül az emberiség' célját elérni lehetetlen, a' társalkodást pedig letesíteni a' jogtörvényeknek célja, azért a' jogtörvényhozás' parancsainak megtartását kell eszközteni előbb, mintsem az emberek, az erénytörvények szerint cselekedvén, az erkölcsiségre és az ehhez mért boldogságra igyekezhessenek: az ember' külső szabadságát kell bátorságosítani előbb, mert máskép erkölcsikép jó külső cselekedeteket tenni lehetetlen.

21. §. *Különbség a' természeti jog és erénytan (ethica) között.*

A' természeti jog és az erénytan közt legnagyobb összeköttetés van, mert ugyan egy tudománynak t. i. a' bölcselkedésnek, különösen a' gyalorlati bölcselkedésnek részei; mindkettőnek ugyan egy kútfője van, t. i. az okosság és az ember' természete; mindkettő általános alapszabályokat ad elő, mellyekből törvények mintegy az ember' cselekedétire nézve leendő szabályok származtatnak; mindkettő az ember' cselekedetit tekintti; tárgyaiknak egy része is közös t. i. a' jog kötelességek; végre mindkettő ugyan egy okossági célra irányoz, t. i. az emberiség célja- és rendeltetésére, vagyis az ember' gyakorlati cselekvőségének megegyezésére a' valódi okossággal. *Különböznek még is egymástól:*

1-ör. *A' főállításra nézve.* Az erénytan e' főállítást követi: minden viszonyidban az okos természetnek méltóságá szerint cselekedj, hogy a' te cselekvési szabályod az okosság szerint általános törvény lehessen, vagy úgy hogy cselekvési szabályodat az okosság közönségesen, szükségképen, és mindig javalhassa, és javálnia kelljen is. A' természeti jognak pedig ez főállítása: külső cselekedetidben olly szabályt kövess, hogy más emberek veled társaságban együtt létezhesenek, céljokra és rendeltetésökre törekedhessenek.

2-ör. *A' körre nézve.* Az erénytan köre mind tárgyra, mind alányra nézve kiterjedtebb, mint a' természeti jogé. És pedig *tárgyra nézve*: mert az erénytan az embernek egész cselekvőségét, tehát mind belső mind külső cselekedeteit tárgyazza, cselekedetinknek általános megegyezését az okosság' törvényivel kívánván. A' természeti jog' tárgya egyedül a' külső cselekedetek, de ezek sem mind, hanem csupán azok, mellyek az emberek közti társalkodást lehetlenné tehetnék, tehát mellyek másokra hatnak: a' külső cselekedetek, mellyek egyedül a' cselekvőre szorítvák, a' természeti jog' tárgyat nem teszik. *Alányra nézve*: az erénytan törvényeket szab minden embereknek, akár társas, akár társatlan életben 's egyedül éljenek; a' természeti jog pedig egyedül a' társaságban létözó embereket tekinti, mert társas élet nélkül jogot nem is gondolhatni.

A' cselekedetekről, a' mennyire azok a' természeti jognak tárgyat teszik, e' helyen még e' következendöket kell megjegyezni: csupán belső cselekedetek azok, mellyeknél egyedül a' lélek munkálódik; csupán külső cselekedetek pedig azok, mellyekben a' léleknek semmi része nincs, a' millyenek a' minden ön-vagy cselekedet tudata nélkül véghez vitt, és kényszerített cselekedetek; külső és belső cselekedetek egyszersmind azok, mellyekben mind a' lélek, mind a' test részt vesz. Ezek közül a' csupán belső cselekedetek az erénytan-

hoz tartoznak, nem pedig a' természeti joghoz, mert az erénytan minden cselekedetünket tekinti, és a' csupán belső cselekedetek által az emberek közti társaságot háborgatni nem lehet; a' csupán külső cselekedetek sem az erénytanhoz, sem a' természeti joghoz nem valók, mert e' cselekedetek gépelyesen történnek, és ezek' betudásáról, valamint az ezek iránti erkölcsi törvényről, melly szerint t. i. azok tétessenek, szó nem lehet; *) a' külső és belső cselekedetek egyszersmind az erénytanhoz is, a' természeti joghoz is tartoznak, ahhoz, mert az okosság azt kívánja, hogy cselekedeteink általában véve ön törvényivel megegyezzenek, ehhez, mert azok által az emberek közti társaságot háborgatni lehet. Midőn tehát azt mondjuk, hogy a' *természeti jog' tárgya* a' külső cselekedetek, *nem csupán külső cselekedeteket* értünk, mintha a' természeti jog a' cselekvő' akaratjára és szándékára nem tekintene: a' csupán külső cselekedetek emberi cselekedeteknek nevezetelni nem is érdemelnek. A' cselekedet' jogos - vagy jogtalanságának (actionis justitia vel injustitia) megítélésénél a' cselekvő' szándékára is szükség figyelni, a' mint ezt elegendőképen mutatja a' különbség a' gonozság (dolus) és vétesség (culpa) és ennek lépcsői közt. Ide járúl, hogy a'

*) De innen nem következik, hogy az egyedül külső cselekedeteket akadályozni jogunk nincs, ha azok által jogaink' élésében háborgattatunk. Meg kell különböztetni e' helyen a' cselekedet' belső vagy személybeli jogtalanságát annak külső vagy tárgybeli jogtalanságától (injustitia actionis subjectiva; objectiva); a' csupán külső cselekedetek belsőképen jogtalanok nem lehetnek, mert belsőjük nincs is, a' lélek és akarat azokban semmi részt sem vévén, de külsőképen jogtalanok, vagy is más' jogai ellen irányzottak lehetnek, és azért a' mennyire azt jogaink' sérthetlenségének fentartása kívánja, erővel és kényszerítéssel is akadályoztathatnak, de nem büntethetnek, mert ehhez a' cselekvésnek belső jogtalansága is szükséges.

külsőképen mindenben hasonló cselekedeteknek törvényes hatások különbféle a' cselekvőnek különbféle szándéka szerint, így p. o. valamely dolognak átadása (traditio) többféle törvényes sikerű lehet, a' mint a' dolog vagy ajándékozó, vagy kölcsönadó, vagy cserélő szándékkal adatott. A' cselekedeteknek erényi és jogi megítélésök között az a' különbség van, hogy az erényi megítélésnél a' cselekvőnek egész erkölcsi cselekvés módjára és a' szabályokra, mellyek szerint minden cselekedeteit véghez viszi, a' jogi megítélésnél pedig az akaratra akképen, a' mint valamely egyes cselekedetnél magát kimutatta, van figyelem, tehát a' cselekedet jogi megítélésénél a' cselekvőnek ez előtti jó vagy rossz akarataja változást nem okoz. Az erényi megítélésnél könnyen hibázhatunk, mert a' cselekvőnek erkölcsi bélyegét, melly belsőjéhez tartozik, mindig nem ismerhetjük. Ez állítást: *biró a' belsőkről nem ítél*, a' mondottak szerint csak a' csupán belsőkről kell érteni.

3-or. *Anyagra nézve*: az erénytan a' kötelességeket adja elő, és pedig mindnyájokat akár az isten, akár ön maga, akár mások iránt valók, akár jóakarathéliek, akár kényszerítettek legyenek azok; a' természeti jog pedig leginkább a' jogokról szól, és csak ama kötelességeket adja elő, mellyek a' jogokból, értetődnek, vagy is a' jogkötelességeket. Az anyagnak egy része az erénytan és természeti jogban közös, mert t. i. mind amaz mind emez szól a' jog vagy kényszerített kötelességekről: de az erénytan úgy, a' mint az okosság e' kötelességeknél meg tartásokat is egyedül jó akarathól, 's a' törvény iránti tiszteletből kívánja, a' természeti jog pedig úgy, a' mint e' kötelességek más jogának megfelelnek, és azokat erővel is kicsikarhatni.

4-er. *Az ösztönre nézve*: az erénytan ösztöne (elater) a' kötelességnek képzelése és a' törvény iránti tisztelet, tehát belső, a' törvényben magában foglal-

tatott; az erénytan olly cselekedetekre nézve is szab törvényt, mellyek minden kényszerítéstől mentek. A' természeti jognak ösztöne külső az az: nem a' törvényben magában létező, különösen az anyagi erő és kényszerítés. Az erénytan a' cselekedeteknek erkölcsiségét akarja, vagy is hogy a' külsőkép jó cselekedet jó akaratból is tétessék, és mert az akaratot kényszeríteni nem lehet, azért az erénytanban kényszerítésnek helye nincs; a' természeti jog megelégszik törvényességgel, vagy azzal, hogy a' cselekedet külsőkép törvény szerinti legyen, s' mit erővel is eszközteni lehet.

5-ör. *A' törvényhozásra nézve:* Az erénytanban művel az okosságnek erényi törvényhozása, melly mind céljára, mind ösztönére nézve belső; a' természeti jogban pedig az okosság' jogi törvényhozása, melly mind tárgya mind célja, mind ösztönére nézve külső. Az erénytan azt akarja, hogy a' cselekedet erkölcsikép jó legyen, a' természeti jog egyedül törvényességet kíván. Innen még sem következik, hogy valamelly cselekedet a' jogtörvény előtt megállhat, vagy jogos lehet, melly az okosság erény törvényével külsőkép is ellenkezik. Az erénytörvénynyel belsőképen ellenkező cselekedet, vagy is az olly cselekedet, melly nem a' törvény iránti tiszteletből, nem jó akaratból tétetett, jogos lehet, csak az külsőkép az okosság törvényével ne ellenkezzék; de az erkölcsitörvénynyel külsőképen is ellenkező cselekedet jogos nem lehet, mert nem is törvényes, vagy is: a' melly cselekedetet az erkölcsi törvény külsőképen, nem tekintvén az akaratot, hogy ez jó vagy rossz-e, kárhozzat, az jogos nem lehet, mert máskép az erényi és jogi törvényhozás közt ellenkezés tamadna, a' mi lehetetlen, mert az okosság e' két törvényhozásnak kútjöje magának ellen nem mondhat. Tehát némellyeknek amaz állításokat, az erkölcstelen cselekedet jogos lehet, úgy kell érteni, a' mint már felebb is (14. §.) érintettük, t. i. a' belsőkép erkölcstelen, vagy nem csupa jó akaratból, nem a' törvény iránti

tiszteletből tett cselekedet, külsőképen az erkölcsi törvénnyel megegyezhet, vagy törvényes és jogos lehet; hanem az egészen erkölcstelen, vagy is belső- és külsőkép az erkölcsi törvénnyel ellenkező cselekedet törvényes és jogos nem lehet. Az itt mondottak különösen a' külső másokra ható cselekedetekre alkalmazhatók, mellyekről Droste-Hülshoff is (*Lehrbuch des Naturrechtes, oder der Rechtsphilosophie, Bonn, 1823. §. 40.*) azt mondja; hogy mind azon erkölcstelen cselekedetek, mellyek által nem teszünk a' mások iránti kötelességgel ellenkezőt, még nem sértések és szabad, jogos cselekedetek; de ez által azt is elismérni látszik, hogy mind azon cselekedetek, mellyekkel valamit a' mások iránti kötelesség ellen teszünk, vagy is: mellyek az erkölcsi törvénnyel külsőkép is ellenkeznek, tilosak és jogtalanok, mert ezt megtagadván jogtalan cselekedetek nem is volnának, az olly cselekedetek, mellyek a' mások iránti kötelességgel nem ellenkeznek, és olyanok közt, mellyek ezekkel ellenkeznek, közép nem lévén. Ezek szerint lehet és kell is megítelni az esetet, midőn a' hitelező legkisebb szükségétől sem kényszerítetvén a' kölcsön adott pénz szoros megkívánása által az adósat végső inségre jutatja, ez esetben a' hitelező nyilván ollyat tesz, a' mi mások iránti kötelességünkkel ellenkezik. Sőt az okosság nem csak olly külső cselekedeteket, mellyek a' mások iránti kötelességekkel ellenkeznek, hanem általjában minden erkölcstelen cselekedeteket kárhoztat, és az erkölcstelen cselekedetnek létezni joga nincs olly értelemben, hogy azt valakinek ellenállása mellett erőszakkal is végre hajtani lehet, sőt inkább az erkölcstelenséget erővel is akadályozni az okosság megengedi, de még is az ember akaratjától függ, hogy az okosság javallását megérdemelni, és az erkölcstelen de még nem jogtalan cselekedetet erővel és kényszerítéssel megakadályozni akarja - e. Az erkölcstelen cselekedetekhez jogunk nincs.

6-or. *A' célra nézve* *). Az erénytan az emberek' akarátjokat javítani, az erény' szeretetét az emberek' szívébe oltani, és azt eszközteni akarja, hogy az emberek napról napra a' szentségnek eszméjéhez az istenhez, kihez mindenben hasonlók ugyan soha sem lehetnek, közelebb jöjenek; a' természetí jognak célja a' jogosság, mellyet az emberek közt megállapítván, azok egyszersmind társaságban élhessenek, és mind az emberiség köz, mind pedig tulajdon, különös céljaikra törekedhessenek.

22. §. *A' polgári tudományok' (scientiae civiles, Staatswissenschaften) tekintete.*

Polgári tudományoknak neveztetnek azok, mellyek a' polgáriság (civitas) céljával és ennek elnyerhetésével foglalatosak. A' polgári tanok tanítják: mi a' polgáriságnak célja, miképen lehet azt létesíteni; miképen és melly eszközökkel közeledtek légyen az emberek ahhoz különböző időkben; mikép, melly eszközök által és milly sikerrel iparkodnak az emberek e' célzt létesíteni különbféle polgáriságokban. A' polgári tanok minden történetekre és viszonyokra úgy tekintenek, a' mint azok a' polgáriság' céljával összefüggésben vannak, és abba behatnak; e' tudományok megszerzik nekünk és nevelik is a' tehetséget, melly által megismerhetjük az összekötést, melly az emberi életben előforduló esetek és a' polgáriság' célja közt vagyon, és ekkép polgárikép művelnek bemünket.

Ambár a' polgáriságnak mind belső elintézésében, mind pedig külső viszonyiban a' polgáriság' célját mint elhatározó szabályt tekinteni kell, és e' tekintetből minden polgári tanok egymással megegyeznek, még is eszközök, mellyek a' polgáriság' céljához, tekintvén an-

*) A' közelebbire nézve t. i. mert az erénytan és természetí jog egy közös távoli célra, az ember rendeltetésé elérhetésére irányzanak.

nak belső és külső viszonyait, vezethetnek, olly különbözők és e' különbség a' tudományoknak, mellyek a' polgáriság' műveléseit tekintik, mind alakjokra, mind anyagokra nézve olly szembeüő, hogy a' polgári tudományakat alkalmasan két részre oszthatni. Az elsőhöz tartoznak azok, mellyek a' polgáriságnak belső viszonyait és cselekvőségét, a' másodikhoz, mellyek a' a' polgáriságnak külső viszonyit és cselekvőségét tekintik.

Az előbbiekhöz tartoznak: 1-ször a' *természeti nyilvános polgárisági jog* (jus publicum civitatis naturale), melly előadja a' polgáriságnak érteményét, czélját, felállítása modját, megkívántató részeit, és a' jogokat, mellyek tekintve a' polgáriság' czélját ugyan egy polgáriságnak tagjai között vannak. 2-or. A' *polgáriságnak politicája*, melly előadja az eszközöket, mellyek által a' polgáriságnak czélját annak belső viszonyaira nézve létesíthetni, ehhez tartoznak: a' *politia*, melly tanítja az eszközöket, mellyekkel közvetlenül elháríthatni a' veszedelmeket, mellyek a' polgáriságban valamelly phisicai vagy erkölcsi rendellen-ségből származhatnak; a' *polgáriság gazdasága* (oeconomia civitatis), melly foglalatos azon viszonyokkal, mellyekben a' polgáriság a' javakhoz van, és az eszközökkel, mellyeket a' polgáriságnak használni kell, hogy a' nép vagyont mint anyagos, mint anyagtalan javakban megtartsa és szaporítsa, és az *adókezelés tanja* (Finanzwissenschaft) mellynek czélja a' polgáriság' szükségeinek kielégítésére eszközöket szerezni, és rendszeres foglalatlja az eszközöknek, mellyek által az adókezelés' czélját legalább közelítve létesíthetni. 3-or. A' *polgáriság' alakoknak* (forma civitatis) *történettanja*, melly megmutatja, mi viszonyban voltak a' nyilvános rendelkezetek a' polgáriság' czéljához különbféle időszakokban. 4-er. A' *polgáriságok' mostani alakjok és országlások* (regimen) *előadása*, melly előadja a' nyilvános rendelkezeteket, mellyek által a' polgáriságok a' polgáriság czélját mai

napon elérni iparkadnak. 5-ör. A' *statistica* (a' polgáriságok' ismérete, Staatenkunde), melly a' polgáriságok' mostani állapotját azoknak elemeire, vagy alkotó részeire nézve tanítja.

Az utóbbiakhoz tartoznak: 1-ször a' *természeti nyilvános polgáriságok' joga*, melly a' polgáriság közti jogokat és jogkötelességeket a' polgáriságok' céljából kifejti. 2-szor A' *polgáriságoknak politicájok*, melly előadja az eszközöket, mellyek által a' polgáriság' célja a' többi polgáriságok iránti viszonyokban létesíthető. 3-szor A' *polgáriságok' szerkezetöknek történettanja* (*historia systematis civitatum*) azzal foglalatos, mikép származtak légyen a' polgáriságok közt lévő jogi és politicalai viszonyok. 4-er A' *polgáriságok' szerzett joga*, melly előadja a' jogokat és jogkötelességeket, mellyek a' polgáriságoknak vagy nyilván kimondott vagy halgatva érthető akaratjok által azok között meghatározottak *).

Némellyek a' természeti jogot is a' polgári tanok közé számlálják, de a' polgári tanoknak felebb adott isméretek szerint a' természeti jogot egész kiterjedésében, különösen pedig a' természeti különös jogot a' pol-

*) L. Encyclopädie der Staatswissenschaften, von Friedr. Bülan. Leipzig, 1832. — A' polgári tudományoknak itt előadott felosztásától egészen eltávozik Rotteck (*Lehrbuch des Vernunftrechtes und der Staatswissenschaften*, von Karl v. Rotteck. 2-ter Band. Stuttgart, 1830. §. II. III. IV. és *Staats-Lexikon, oder Encyclopädie der Staatswissenschaften in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands herausgegeben von Karl v. Rotteck und Karl Welcker. Erster Band. Altona, 1834. IV. S. 24*) nem mintha azt kárhoznatná, mert maga is megisméri és valja, hogy a' polgári tudományoknak többféle jó felosztásai lehetségesek, a' mint t. i. azok különböző álláspontból tekintetnek, és azok felosztására majd személybeli majd tárgyhele osztásokok használtatnak.

gári tanok közé számlálni nem lehet, mert a' természeti különös jog a' polgáriság értelményét és annak minden viszonyait ki rekeszti, az embereket mint polgáriságon kívül levőket, minden polgárisági viszony és összeköttetés nélkül tekinti, előadván a' jogokat, mellyekkel az emberek bírhatnak polgáriságon kívül is, csupán természetöknél fogva, és törvényes cselekedeteket tévén. Igaz ugyan, hogy a' természeti jog és a' polgári tanok között van valami összefüggés, mert a' polgáriság által létesíteni kell a' jogokat, mellyek az emberek minden tekintet nélkül a' polgáriságra tulajdonok; és mert a' természeti különös jog alapja a' természeti nyilvános jognak, mert polgáriságot és tehát polgárisági jogot is kötés, szerződés (pactum) nélkül gondolni nem lehet, a' szerződések szemlélete pedig a' természeti különös joghoz tartozik; azért is némelleyek a' természeti jogot a' polgári tanokhoz számlálják; de szinte úgy lehetne a' természeti jogot a' törvénytanothoz számlálni, mert az is jogokról szól, vagy pedig a' philosophiai, okossági tudományokhoz, mert a' természeti jog a' jognak philosophiája, és a' többi okossági tanokkal ugyan egy kútfője van, t. i. az okosság.

23. §. *Különbség a' természeti jog és politica között.*

Azokból, miket az előbbi cikkelyben előadtam, kitetszik, hogy nagyobb összeköttetés van a' természeti nyilvános jog és politica, mint a' természeti különös jog és politica között, mert a' természeti nyilvános jog és politica a' polgári tudományoknak ágai, ugyanegy közös távolabbi célra irányoznak, t. i. a' polgáriság céljának elérhetésére; a' természeti különös jog pedig csak annyiból van összefüggésben a' politicával, mert a' polgáriság' céljában foglaltatik ama jogoknak létesítésök is, mellyek a' természeti különös jogban adatnak elő, és a' politicanak célja általában a' polgáriság okos rendeltetésének létesítése, tehát ama-

jogokra is tekint, mellyek a' természeti különös jogban adatnak elő.

De mind a' mellett, hogy a' természeti jog és politica közt összefüggés van, még is lényegesen *különböznek* egymástól; és pedig 1-ör *az anyagra nézve*. A' természeti jog átaljában a' természeti jogokat és az ezeknek megfelelő köteleességeket adja elő, a' természeti nyilvános jog különösen megfejt, mi a' polgáriságnak czélja; a' politica pedig arról szól, mellyek a' legalkalmasabb és sikeresebb eszközök átaljában jogaink, különösen pedig a' polgáriság czéljának létesítésére, bizonyos meghatározott körülményekben.

2-szor. *Az alakra, vagyis módra nézve*, melly által az e' tudományokban előadandó igazságoknak ismeretére jutunk. A' természeti jog philosophia, okossági tudomány, igazságait okossági okfökből származtatja; a' politica pedig tapasztalási tudomány, mert mellyek legyenek a' legalkalmasabb eszközök jogaink' biztosítására bizonyos körülményekben, egyedül tapasztalásból és történetből, vagy is az ön és mások' tapasztalásából tudhatjuk. A' természeti jog általános, szükséges és változhatlan törvényeket állít, mert a' természeti jognak személyes ismertető okföje (principium cognoscendi subiectivum) az okosság, melly minden embert szükségképen és változhatlanul kötelez; a' politica ellenben, viszonyos, esetékes és változó tan, mert a' körülmények, mellyekben jogainkat eszközölni kell, és mellyekhez a' politicának magát alkalmazni szükséges, részletesek, esetékiek és változók.

A' mondottakból könnyen megérthetni, hogy *a' természeti jogot a' politicának eleibe kell tenni, mind az elmélkedésben, mind a' gyakorlatban*: az elmélkedésben azért, mert a' politica ama eszközöknek tudománya, mellyek bizonyos körülményekben legalkalmasabbak a' polgáriság' czéljának létesítésére, 's azért szükségképen a' polgáriság czéljának ismeretét megkívánja, melly a' természeti jogban adatik elő. A'

gyakorlatban azért, mert az okosság csak azt akarja végre hajtani, a' mi jogos, ezt pedig a' természeti jogból tudhatjuk.

Némellyek politica által értik a' szemességnek (prudentia) tudományát, melly bizonyos czélok' elérésére a' legalkalmasb eszközöket tanít választani, és ama törvényeket, mellyek az ember' cselekvőségét tekintik, a' mint valaki némelly kitézett célra törekszik, political, szemességi törvényeknek neveztük. (4. §.) *Ha a' politica ez értelemben vétetik, akkor az a' természeti jogtól különbözik célra néve is:* mert a' természeti jog' célja általános, szükséges, és változhatlan, t. i, a' jogosság; a' politica célja pedig, a' politicát, ez utóbbi értelemben vévén, különböző, esetékes és változó, mellyet minden kötelesség megsértése nélkül gyakran elmulasztani is lehet. A' politica ez értelemben leginkább érzéki czélokra törekszik, és azt akarja, a' mi nekünk hasznot, és gyönyörűséget szerez. Erről a' politicáról igaz az az észrevétel, hogy a' kinek joga van, kérdezze meg a' policát hogy e' joggal élni hasznos és tanácsos-e? mert gyakran megtörténhetik, hogy a' jogunkkal élés valami kárt, vagy kellemetlenséget okoz, ekkor a' politica azt javasolja, hogy az illy jogunkkal élést elhalasszuk: de a' hol jogunk nincs, ott, akármit javasoljon a' szemesség, akármi hasznot ígérjen, még is kötelességünknek kell eleget tennünk, a' szemesség' unszolásait megvetvén. *A' politica igaz, tudományos értelemben véve a' természeti joggal nem ellenkezhetik;* mert, a' mint felebb mondtuk, a' politica eszköz a' természeti jog' céljának létesítésére. Megtörténhetik ugyan, hogy vallamelly tudományos értekezés által meghatározott political alapszabályok rosszul alkalmaztatnak, és így jogtalanságot okoznak, de ez a' politica' mind tudomány' tisztaságának nem árthat, mert ez a' természeti joggal ellenkezésbe nem lehet, eszköz lévén au-

nak létesítésére: a' természeti joggal ellenkező politica nem igazi, hanem hamis, fonák politica.

Azon szabály, mellyet némellyeknek állítások szerint a' természeti jog és politica közti ellenkezéskor követni kell: *legyen jogosság, vesszen a' világ* (fiat iustitia, pereat mundus) hamis, mintha a' jogosság' kiszolgáltatása és fentartása által a' világ veszélyeztetnék, sőt inkább a' jogosságot az emberek között megerősítvén, a' világ vagy is az emberek' együttlétezhetése e' világon (mert itt mást érteni okosan nem lehet) eszközöltetni fog, mi a' jog értelményéből és czéljából eléggé kiviláglik:

24. §. *A' szerzett jog értelménye és szüksége.*

A' szerzett, vagy is valamelly okos lénynek önkényetől függő törvényekből alakúl a' szerzett-jog (Jus positivum) melly a' törvényeknek, mellyekből áll különbélesége szerint vagy isteni vagy emberi, a' mint t. i. azok isten' vagy valamelly ember' akarattján alapúlnak. *A' szerzett jog alatt legtöbbsnyire a' polgári-ságban lévő* és vagy a' polgártársak közti megegyezés, vagy az országgló'hatalma által megállapított *jog értetődik.*

A' szerzett jognak szükségét e' következendőkből átláthatjuk. Ha az emberek elegendő belátással bírának, a' jogosság' és mélytánylás' törvényeit teljesíteni is kívánnák, akkor szerzett jog nélkül ellehethénék, mert a' természeti jog' alapszabályi olly vilálagosak, hogy azokat mindenki megértheti, és minden előforduló esetekre legkönnyebben alkalmazhatja; csak az eset tökéletesen, minden körülményivel adassék elő, annak pontos megitélése lehetséges olly annyira, hogy valamelly kétségnek alig maradhat helye; az emberek közt származott pöröket tehát a' pörösök magok a' természeti jog' alapszabály' segítségével elintézhethnék, ha az okosságra hallgatni és azt követni képesek. Hanem mert az emberek jog' ürügye alatt sokszor jogszalanságra törekednek, és a' más teljeseu megbizonyított jogainak

is egedni nem mindig akarnak, azért szerzett jog' szükséges, melly minden jogaink körül támadható kétséget megsemmisítsen, és cselekvési körünk az egyesek' önkénye ellen az országoló hatalom által fenntartassék.

De nem csak a' pörösöket, hanem a' bírakat is tekintve szükséges a' szerzett jog, mert ezek is emberek, és nem mindig bízhatunk, hogy a' bírák a' természeti jog' törvényt, minden tekintet és részrehajlás nélkül jogosan alkalmazni fogják. A' természeti jog t. i. mind tndomány (személyesen véve) a' vélekedésnek és meggyőződésnek különfőleségét valamely igazság körül megengedi, ambár annak alapállításai kétségtelenek, és mindenkitől elfogadtatnak. Midőn tehát a' bíró mást mond jogosnak, mintsem a' mi nekünk olyanank látszik, mindig mentheti magát a' jogosság és jogtalanságróli személyes ismerete – és meggyőződésével a' nélkül, hogy jogtalanságról vádoltathatnék, mert az ismeret és meggyőződés belsők, mellyekről, hogy valljon azok úgy vannak-e jelen valakiben, a' mint külsőképben mutatkoznak, arról bizonyosan nem ítélnünk. Ha tehát a' bírának a' kétes esetek' megítélésében egyedül a' természeti jog' alapszabályit kellene követni, minden feleletadás' félelme nélkül, belső meggyőződésüket színlélvén, önkényök szerint ítélnének. Hogy tehát az emberek' jogaik e' részről veszedelemnek kitéve ne legyenek, szükség határozott törvényeket hozni, a' bírának szabályúl szolgálándókat, mellyek szerint az előforduló esetekben ítélniök kell, és így a' szerzett jog a' bírának önkényétől és részrehajlásoktól jogainkat megmenti. De a' szerzett jog sem szerez tökéletes bátorságot, mert az gyakran kétes értelmű, tehát jogainkat világosan meg nem határozza, gyakran pedig a' helyett, hogy természeti jogainkat védené, azokat elnyomja.

A' szerzett jog' szükségének megmutatásáról némelleyek azt mondják, hogy a' természeti jog nem elég bizonyos, mert a' természeti jognak írói sokban meg

nem egyeznek. De ugyan azt mondhatni sok esetekben a' szerzett jogról is. Némelyekben a' szerzett jog bizonyosabb és világosabb mint a' természeti jog, p. o. a' nagykorúság', elidősítés' éveiben, hanem hogy sok kétségek – sok vetélkedésekre ad okot a' szerzett jog is, azt mutatják a' jogtudók' különböző vélekedéseik, a' bírák' egymással ellenkező végzéseik, a' mellyek még gyakrabban előfordúlnak ott, hol a' szerzett törvényhozásban magában ellenmondások taláthatnak. És e' helyett különbséget is kell tenni a' természeti jog közt tárgyasan és személyesen véve: amaz bizonytalan és kétséges nem lehet, mert az igazság mindig bizonyos és világos; de a' természeti jog személyesen tekintve bizonytalan és kétséges lehet, mert a' természeti jognak irói annak igazságait elég világosan át nem látják. A' kétségeket, mellyek a' természeti jogban előfordúlnak, nem a' tudománynak kell tulajdonítanunk, hanem a' körülménynek, hogy a' természeti jognak tökéletes ismeretével nem birunk. Aztán bizonytalanoknak mondhatunk némelyeket a' természeti jogban az értelemben, hogy a' természeti jog csak a' főállításokat határozza meg, mellyeknek különös alkalmazások gyakran a' külső körülményektől függ: a' szerzett törvényhozás tehát szükséges, hogy ezeket jobban meghatározza és az előadandó esetekre alkalmazza.

A' természeti és szerzett jogról itt még e' következőket kell megjegyeznünk: A' természeti jogban az egyes jogszabályoknak csak úgy van értékek, hogy a' természeti jognak okfőjében, főállításában foglaltatnak és abból származtathatnak: az egyes jogszabályok' értékeknek alapja a' jog' főállításában taláthatik. A' természeti jogban tehát egyes szabály az okfőnek, mint a' természeti jog' általános szabályának sohasem árthat, és ha valamely egyes törvény a' jognak okfőjével ellenkezik, már ebből kitetszik, hogy annak származtatása abból, rosszul történt légyen, a' miért még is az igazság sohasem szenvedhet csorbúlást. A' természeti

jogban van ugyan minden esetre szabály, melly szerint azt megítélhetni, de mert az esetek végtelenek, sokban ugyan hasonlóak, mégis valamiben egymástól különbözök, azért a' természeti jogban az eseteknek csak kitűnőbb bélyegeit tekintvén határozatnak azoknak megítélhetősökre szabályok, ha pedig valamely különös eset a' természeti jogban említettekől különbözik, könnyű annak megítélhetésére a' jognak okfőjéből alkalmas szabályt kivonni, csak hogy az eset minden körülményivel tökéletesen előadva legyen. Mikor tehát a' természeti jog' bizonytalannak mondatik, ezt csak az értelemben engedhetni meg, hogy valamely esetet a' természeti jog elvei szerint elítélni nem lehet, nem azért, mert a' természeti jogban hiány vagy, hanem mert az eset teljesen nincs előadva; de valódi ellenkezés és kétség a' természeti jogban nincsen.

A' szerzett jogban másképen van a' dolog. Itt lehetséges ugyan, hogy valamely általános, közös szabály állítassék, és a' törvényhozó a' különös szabályoknak összeköttetésére figyelmezzon, de az illy összeköttetés a' szerzett jogban nem szükséges, mert a' szerzett törvények az országgló' akaratján alapúlnak, ki ha valamely szabályt a' törvény' méltóságára emel, az azonnal teljes erejű, ha az okossággal és szerzett jognak elismert legfőbb szabályával ellenkeznék is. A' szerzett jogban tehát a' különös szabály a' közönek értékéből valamit levonhat, csak a' törvényhozó akaratján épüljön az. Egyes szabályoknak hozások a' szerzett jogban sokkal könnyebb mint a' természeti jogban, mert egyedül önkénytől függ, de a' szerzett jog a' hasonló esetek közötti különbséget szorosán mindig nem is vizsgálja, 's ezért gyakran megtörténik, hogy ambár az eset világosan van előadva, még is azt a' szerzett törvény szerint megítélni, és az ellenkezést mindig elkerülni nem lehet, mert a' szerzett törvények mint egyedül önkénytől függök, egy közös okfőn nem alapúlnak, és épen azért egymással ellenkezhettek. Mi-

dön tehát a' szerzett törvény megvan, a' jog' bizonytalansága megszűnik ugyan, de még is támadhat a' szerzett jogban ellenmondás.

25. §. *Viszony és különbség a' természeti és szerzett jog között.*

A' természeti és szerzett jog közti összeköttetést megítélhetni ezekből: 1-ör Mert az ember mint természeténél fogva okos és szabad lény, másnak hatalma alá önkényesen nem vetethetik, azért csak olly szerzett törvényhozást tekint kötelezőnek, mellyet az okosság is illyennek mond, de melly szerzett törvényhozást kelljen mint törvényesen kötelezőt tekinteni, a' természeti jogból tanuljuk. A' természeti jogból tudjuk azt is, hogy elvonva a' polgári egyesülettől is már természetüinktől vagy valamely jogos cselekedetet tévén jogaink vannak, de mert a' természeti jog' parancsai nem elegendők jogaink' bátorságának megszerzésére, azért az okosság szükségesnek állítja a' szerzett törvényhozást, melly jogainkat védje és létesítse; a' természeti jog továbbá tanítja, mik kívántatnak meg ahhoz, hogy valaki az emberek fölött hatalmat gyakorolhasson, és másokat kötelező szerzett törvényeket jogosan hozhasson. *A' természeti jog nélkül tehát a' szerzett törvénynek jogos létét gondolni nem lehet,* és a' természeti jog a' szerzett jognak feltétele olly annyira, hogy ki a' természeti jogot tagadja, az ez által a' szerzett jogot is megsemmisíti. Természeti jog nélkül a' szerzett jognak okossági alapja nincs, és ez csupán az értelemnek és emlékező tehetségnek tárgyává válik az okosság' részvétele nélkül.

2-ör. A' természeti, és szerzett jognak most előadott viszonyából értetődik, hogy az emberi okosság csak ama szerzett jogot javálja, melly a' természeti joggal megegyezik mert csak az illyen szerzett jog felel meg céljának, és általában az emberek okosságtól vezéreltetve, egyedül azt tekintik igaznak és foganatosnak, mi az okossággal megegyezik, a' mi pedig azzal ellenkezik, azt

minden habozás nélkül megvetik, akármiféle hatalomtól eredett. A' *természeti jog* tehát *alapot nyújt*, *melly szerint a' szerzett jognak becsét és érdemét megítélhetjük.*

3-or. A' szerzett jog minden rendelkezésnek olyanoknak kell lenni, hogy azokat már az okosság által megismérni lehessen, tehát a' szerzett jog' anyagát ha nem közvetlenül legalább közvetve a' természeti jog foglalja magában. De mivel a' természeti jog a' jogoság- és jogtalanságnak általános elveit adja elő, azokat a' gyakorlati életben előforduló esetekre a' szerzett törvénynek kell alkalmazni 's azért, a' természeti jognak alapszabályait a' szerzett törvényhozásnak módosítani lehet ugyan a' polgáriságnak helyhezteséséhez, a' polgárok közti viszonyokhoz, az idő szelleméhez, és más külső körülményekhez alkalmazván azokat, de a' természeti jog ellen rendelkezni, azt megsemmisíteni akarmi jogosan nem lehet. *A' szerzett törvények által a' természeti jog kiegészítetik*, a' mennyire t. i. az a' szerzett törvények által erősítetik és oltalmaztatik.

4-er. Mert a' természeti jog törvényei szerzett törvényhozás által kihirdettetvén szerzett törvényekké változnak, mellyeknek az emberek magokat a' természeti jogok miatt alávetették, következik, hogy *minden emberi, tehát polgári egyesületben is legelőbb és közvetlenül a' szerzett törvényekre szükséges* tekinteni, mellyek szerint cselekedetünket kell intéznünk, és a' természeti jog csak úgy sikeres, ha a' szerzett törvények által megerősítetett, vagy az emberek polgáriság kívüli állapotban élnek, vagy valamely különös esetnek megítélésére szerzett törvény nincsen.

A' *természeti és szerzett jogok* sokban *mégegyeznek*, különösen a' *tárgyban*, mert mind a' kettő a' társaságban élő embereknek külső viszonyaikat tekinti; a' *ezélban*, mert mindkettőnek egy közös ezélja van, t. i. az embereknek mint okos és szabad lényeknek együttlétezhetőség' eszközlése; az *ösztönben*, melly mind

a' természeti mind a' szerzett jogban külső erő és kényszerítés. *Különböznek* még is egymástól, és pedig:

1-ör, *az alakban*. A' természeti jog, mint okossági tudomány megismértetik az okosság által, a' szerzett jog pedig történeti, tapasztalati tan, mert egyedül a' szerzett törvényhozó önkényén alapúl, és annak kinyilatkoztatott és tapasztalás által megismerhető akaratjából tanulható.

2-or. *Az anyagban*, a' természeti jog előadja a' természeti általános és feltételes törvényeket, vagy is olyakat, mellyek vagy egyedül természetünkből, vagy ebből ugyan, de valamely cselekedeteket feltévéen származtatnak; a' szerzett jog pedig, ambár ennek útolsó alapja a' természeti jogban vagyon, olly törvényeket foglal magában, mellyek legközelebb tekintve a' polgári parancsoló akaratján alapúlnak, és kimondatokra (edictum) valamint erősítőkre (sanctio) nézve gyakran, hirdetésökre nézve pedig mindig és szorosán önkénytesek.

3-or. *Az allyzatban*; mert a' természeti jog kötelez minden társaságban, akar polgáriságban akár pedig e' kívül élő embereket, a' szerzett jog pedig általjában csak azokat, kik a' polgáriságban az országglónak vannak alávetve, különösen pedig azokat, kik e' jelen országgló és az attól szabatott szerzett jog alatt élnek.

4-er. *A' természeti jog* az okosságból származtatik, azért is az *közönséges*, vagyis minden embert kötelez, *változhatlan*, mert az okosság magának ellent nem mondhat, hanem a' mit egyszer mint jogost vagy jogtalant elismert, azt mindenkor ollyannak tartja, és azért *örökkévaló*, és *egyelten*. A' *szerzett jog* ellenben, mert a' polgári parancsoló önkényén alapúl, *részletes*, t. i. csak azokat kötelező, kik a' határozott törvényhozó hatalma alatt vannak, *változó*, mert az országgló önkénye és a' körülmények, mellyekre a' szer-

zett törvényhozónak figyelmezní kell, változnak, és épen azért *ideigleni* és *különböző* is az.

Tekintve a' természeti jognak ama tulajdonát, hogy az egyetlen, kérdeztetni szokott: *valljon* a' régi és mai, művelt és műveletlen, e' vagy más világ' részében lakó és erkölcsökben, szokásokban *különböző embereknek ugyan egy természeti jogok van-e?* Erre azt feleljük: hogy ugyan egy, valamint logicájok és mathematicájok is ugyan egy van, és hogy e' tudományokat nem ismériek mindnyájan hasonló módon, abból nem következik, hogy azok különféle nemzeteknél különbözök, valamint személyes tudatlansága valamely tudománynak nem elegendő ok, annak következtetésére, hogy a' tudomány, mellyet valaki nem ismer, nem létezik. Az okosság minden emberben ugyan egy természetű, és ez mindenkinek jogot ad arra, a' mi más jogaival nem ellenkezik, és pedig egyenlően, feltévé az emberi természetnek (elvonva tekintve) egyenlőségét, és ugyan azon törvényes cselekedeteket, mind a' jogok' lételők szükséges feltételeit. Az ember' természetéből, azt minden cselekedetektől elvonva tekintvén, származtatnak a' természeti benszülött (innata) jogok, mellyek a' természeti jog által mindenkinek egyenlően tulajdonítatnak; a' mint tehát egynek személyeségi (personalitatis) és függetlenségi (independentiae) joga van, úgy a' többinek is; a' mint az egynek joga van testét és lelkét épségben tartani, 's mind testi mind lelki ereit és tehetségit művelni, úgy a' többinek, is, szinte a' jó név körüli, más személyek iránti és a' többi természeti benszülött jogok nem egyedül egy embernek tulajdona, hanem azok minden okos és szabad lénynek vagyis embernek egyenlően közösök. Különösen, mindenkinek benszülött joga van, a' dolgoknak, mint céljaink elérhetősökre szükséges eszközöknek megszerzésére, és e' jogot mindenki létesítheti is, megtévén a' cselekedeteket mellyek erre szükségcsek; így kiki megszerezheti a' dolgot, melly senkié, elfog-

lálás (occupatio) által, (értetödvén, hogy azt elfoglalni phisicaikép is lehessen), olly dolgot pedig, melly más valakinek tulajdona, alku, szerződés (pactum) által; és azt állítani, hogy az egyik elfoglalhatja a' dolgot, melly senkié, a' másik nem, vagy hogy az egyik tulajdonává tehati más dolog körüli jogát alku által, a' másik pedig nem, a' természeti joggal ellenkezik. Továbbá minden embernek természeti akár benszülött, akár szerzett jogai egyiránt sérthetetlenek, és azokat megszorítani nem szabad másképen, ha csak az ember ebben meg nem egyezik, vagy pedig azt más' jogának megsértése által meg nem érdemelte. Ellenben senki sem szerzhet magának jogot, melly valakinek jogával ellenkeznék, és a' mit egyszer az okosság vagy átaljában vagy bizonyos körülményekben jogtalannak mond, az mindig ollyan, hasonló esetet feltévén. És hogy olly nemzetnek, mellynek állandó lakhelye vagyon, akár legyen egyesek között felosztva a' földterület, akár pedig közösen biratassék, az elfoglalásnak helye nincsen, ennek okát nem a' természeti jogban kell keresni, mintha az, az illy nemzetnek átaljában megtagadná az elfoglalást, hanem abban, hogy nem találta olly dolog, mellyt elfoglalni lehetne; tegyük fel, hogy olly dolog jelen van, és azonnal e' nemzetnél is lehetséges lesz az elfoglalás. Szinte nem árt a' természeti jog' egységének, az, a' mit a' történettan tanít, hogy t. i. az emberek' míveltségök szerint egy nemzetnél az atyai hatalom tágasabb, másnál pedig szorosabb; hogy az egyik polgáriságban a' külcsönös bosszú szabad volt és jogos, a' másikban pedig tilos; hogy a' némbereknek majd nagyobb szabadság engedtetik, majd pedig az megkorlátoztatik, mert mind ebből csak az következik, hogy valamelly rendelkezet majd így majd amúgy volt elfogadva, nem mintha a' természeti jog szerint úgy kellett volna lenni, hanem mert a' jelenlévő körülmények úgy kívánták, és a' nemzetek belső, míveltségökhöz alkalmazott meggyőződé-

sök szerint azt jogosnak tartották. A' *természeti jog* mint az okosságból származtatott jogigazságoknak foglalatja *csak egy lehet*, valamint az igazság is csak egy; példaképe (ideale) az minden szerzett jognak, mellyhez közelíteni, és azt, a' mennyire lehet, az emberek közt létesíteni, minden szerzett törvényhozónak szent kötelessége.

A' legújabb időkben *némellyek a' népek' műveltségeknek* különféle lépcsője' szerint, *különféle természeti jogot állítottak*, de ezen állítás az okosságtól kárhoztatik, mert:

1-ör. Midőn az okosság a' természeti jogot a' társaságban élő emberekre nézve megalapítja, az embereket csupán mind személyeket tekinti, és azoknak jogait természetökből, és a' végbevitt jogos cselekedetekből származtatja, nem tekintvén az emberek' műveltségöknek különféleségét. 'S ha a' jog a' műveltség lépcsőjétől függne úgy, hogy annak különbözőése szerint az okosság az embernek különböző jogot is tulajdonítana, akkor természeti, általános polgáriságok vagy nemzetek joga nem volna, mert a' nemzetek műveltségben egymástól különböznek.

2-ör. Ez állításnak ott van alapja, hogy némellyek fölcserélik azt, a' mi közönségesen történni szokott, és a' mi a' természeti phisical törvények szerint létez azzal, minek az okosság törvényi szerint történni kellene; de ha mind azt, a' mi történik, jogosnak tartjuk, akkor jogtalanságról szó sem lehet, és az emberevés is jogos, mert azoknak műveltségökkel megegyezik, a' kikkél szokásban vagyon. Jog nem az, a' mi a' phisical törvényekkel megegyezik, sőt inkább jog az okosság' eszméje, mellyet a' phisical erőknek ellenére is eszközölni lehet.

3-ör. A' jognak említett különféleségéből az is következne, hogy a' művelt a' műveletlennél léven, a' műveletlenek' jogát, melly okossága- és béléltásával ellenkezik, kénytelenítettnek elismerni és követni; aztán mert minden műveltség lépcsőjének különböző joga van,

a' népek pedig nem ugrásképen és hirtelen, hanem lassan és észrevehetlenül jönnek a' műveltség' egyik lépcsőjéről a' másikra, az alsó lépcsőről a' felsőre átmenés' ideje alatt, valami vegyes és magával ellenkező jog létezne, mit az okosság sehogy sem jovallhat.

26. §. *Érteménye a' szerzett jog' philosophiájának és különbsége a' természeti jogtól.*

Bölcselkedünk a' szerzett jogról kétféleképen: 1-ször midőn megvizsgáljuk, 'hogy a' szerzett jog meg egyez-e a' természeti jog' és politica' elveivel, vagy nem; és ez értelemben a' szerzett jog' philosophiája: okos megvizsgálása annak, hogy a' szerzett törvények jogosak-e vagy jogtalanok, és a' polgáriság' céljának elérésére alkalmasak-e vagy nem. 2-szor Midőn azt nyomozzuk, mi okoknál fogva származótt, változtatott, és a' mai állapotra jutott valamelly szerzett jog, és ez értelemben a' szerzett jog' philosophiája: okos nyomozása amaz okoknak, mellyek miatt valamelly szerzett jog származott, változtatott és mostani tökéletesége' lépcsőjére hozattatott légyen. A' szerzett jog' philosophiája első értelemben a' szerzett jog' isméreten kívül csak a' természeti jog' és politica' isméretét kívánják; a' második értelemben véve pedig e' tudományoknak isméretén felül megkívánja még a' különös polgáriságnak, mellynek törvényeiről bölcselkedünk, történettanja', statisticája' és politicájának ismeretét, és okait majd az emberi természetből, majd a' polgáriság' lételének általános feltételeiből, majd végre valamelly nemzetnek különös viszonyiból annak physikai, erkölcsi és political állapotja szerint származtatja. A' szerzett jog' philosophiája által utóbbi értelemben megismérjük a' szerzett törvényhazásnak szellemét, és a' szerzett jog' alapos magyarázhatásának elveit. A' szerzett jog' philosophiája megkülönbözteti a' jogtudót attól, a' ki egyedül a' törvény szavait tudja,

de annak szellemét nem ismeri, vagy is a' törvénytudótól *).

Ezekből már kitetszik, hogy *nagy összeköttetés* *vanon a' természeti jog és a' szerzett jog philosophiája közt*, mert a' természeti jog a' szerzett jog philosophiájának alapja olly annyira, hogy ezt a' nélkül gondolni sem lehet; a' természeti jogból vesszük t. i. amaz elveket, mellyek szerint a' szerzett jognak jogsága – vagy jogtalanságáról ítélhetünk. A' természeti jogot nem lehet származtatni a' szerzett jogból elvonás által, mert mint legbensőbb természetünkben gyökerező minden szerzett jogot megelőz, a' szerzett törvényhozás által meg nem semmisíthetik, sem nem eszközlíthetik, hogy valamit jogsónak tartsunk, a' mi a' természeti joggal, tehát az okossággal és meggyőződésünkkel ellenkezik.

Különbözik még is a' szerzett jog philosophiája a' természeti jogtól 1-ör az anyagra nézve: a' természeti jognak tárgyai a' természeti jogtörvények, jogok és jogköteleességek; a' szerzett jog' philosophiáé pedig a' szerzett törvények, jogok és intézetek (instituta).

2-or. *Az alakra nézve:* a' természeti jog okossági tudomány, igazságai csupán az okosság, nem pedig tapasztalás által ismértetnek meg; a' szerzett jog' philosophiája pedig több más tudományoknak, ugymint a' természeti és szerzett jognak, politicának, statisticának és történettannak mintegy gyümölcse, tehát a' mint e' tudományok többnyire tapasztalásbéliek, úgy a' szer-

*) Ohajtható, hogy különbség tétessék azok között, kik a' törvényt értik, és annak alapját, szellemét ismerik, és a' kik csak a' törvényt szó szerint megtanulták, de azt alaposan nem értik, és szellemét, lelkét fel sem fogják, a' mint ezt már a' romaiak cselekedték, ez előbbieneket jurisperiti, jurisconsulti, jurisprudentes dicső nevekkel illetvén, az utóbbiakat leguleus-oknak nevezvén. Mi azokat jogtudósoknak, ezeket pedig törvénytudóknak nevezhetnök.

zett jog' philosophiája is nagyobb részt, különösen anyagára nézve az.

3-or. *A' czélra nézve*: a' természeti jog elveit az okosságból veszi és meghatározza, hogy azok a' jogosság- és jogtalanságnak örökös eszmebeli szabályul szolgáljanak az emberebnek társasági viszonyiban; a' szerzett jog' philosophiájának pedig az a' czélja, hogy előadván, a' szerzett törvények a' természeti jognak és politicának elveivel megegyeznek, vagy azoktól különböznek-e, ekként a' szerzett törvényhozást a' törvények' módosításában és javításában segítse; a' szerzett törvényeknek szellemét felfödözvén, eszközölje, hogy a' jogtudósok azt megismerhessék, a' törvényeket megértsék, 's azokat biztosabban alkalmazhassák is.

Végre 4-er a' mint már felebb bővebben előadtam, a' *természeti jog* akár hol és akar mikor csak *ugyanegy*; a' *szerzett jog' philosophiája* pedig *különböző* és annyi félc, a' mennyi féle szerzett jog létez.

27. §. *Érteménye a' szerzett jog' történettanjának és különbsége a' természeti jogtól.*

A' *szerzett jog' történettanja* rendszeres előadása a' nevezetesebb tetteknek, mellyekből megtudhatni, miképen tökéletesítették légyen magokat a' polgáriságok szerkezetben, 's a' mostani állapotra miképen jutottak. A' szerzett jog' történettanja, ha czéljának megfelelni akar, mindig a' polgáriság' eszméjét tekintve és ehhez alkalmazva adja elő minden változásokat. Anyagára nézve pedig különbféle ágakra osztatikfel. A' szerzett jog' történettanja *vagy belső*, melly a' polgáriság' szerkezetének kifejtését adja elő, *vagy külső*, melly kifejti a' szerzett jog' kútfőit és az eszközöket, mellyek által a' polgáriság, annak szerkezetét tekintve, a' mostani állapotra hozatott. A' szerzett jog' belső történettanja ismét, vagy a' *szerzett különös jog' történettanja* (*historia juris positivi privati*), melly előadja az alattvaló polgárok közti törvényes viszonyoknak

eredetét és kifejlését, vagy a' szerzett nyilvános jog' történettanja, melly előadja, miképen fejlődtek ki a' felsőség és alattvalók közti törvényes viszonyok; és mert ezek vagy a' főhatalom', parancsolása, vagy pedig az országlás' alapja által határozatnak meg (per formam imperii vel regiminis) azért a' szerzett nyilvános jog' történettanja eloszlik a' főhatalom, parancsolás és az országlás', kormányzás' alakjának történettanjára; az előbbi előadja a' változásokat, mellyek a' főhatalom, az utóbbi pedig a' változásokat, mellyek a' kormányzás alakja körül tétettek. A' szerzett jog' külső történettanja ismét vagy törvények történettanja (historia legum), melly előadja, melly törvények mikor hazatartak, vagy jogtudomány történettanja (historia jurisprudentiae), melly tanítja, milly változásokat szenvedett a' határozott jog mint tudomány *).

A' természeti jog és szerzett jog' történettanja között összeköttetés vagyon, mert az ennek alapja, és a' szerzett jog' történettanja minden tekintet nélkül a' természeti jogra a' tetteknek csupán történeti, minden összefüggés és alap nélküli összehalmozásává válik; e' felett a' szerzett jog történettanja bő anyagot nyújt a' bölcséknek, politicusoknak és jogtudóknak a' gondolkodásra, és az által a' természeti jogigazságoknak feltalálásában segédül lehet. Különbözik még is a' szerzett jog' történettanja a' természeti jogtól 1-ör anyagban, mert a' szerzett jog' történettanjának anyaga szerzett törvények, a' természeti jogé pedig a' természeti jog történeti és tapasztalási tan, megismértetik a' tapasztalás

*) L. Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechtes bis auf Justinian, vom Geheimen Justizrath Ritter Hugo in Göttingen. Zehnte, sehr veränderte Auflage. Berlin, 1826. S. 1 ff. és: Versuch einer Geschichte des römischen Rechts, von Dr. Theodor Maximilian Zachariae. Leipzig, 1814. Einleitung. Capitel 1. kik az előadott szerzett jog' történettanjának felosztása szerint adják elő a' római jog' történetét.

által, a' természeti jog pedig okossági tan, tehát az okosság által származtatik.

A' természeti jognak elveiről.

29. §. *A' természeti jog' lehetőségének és lételének elve.*

Elv vagy okfő átaljában az, a' mi másnak elegendő okát foglalja magában, és mert minden lényről kérdezhetni: 1. miért lehetséges, 2. miért létez, 3. miért és mi által ismeretes, azért *háromféle elv* állittatik, t. i. *lehetőségnek, lételének és megismerésnek elve*. A' lehetőség elve az, melly valamely lény' lehetőségének okát foglalja magában, és mellyből megismérhetjük, miért lehetséges valami; a' létel elve az, melly valamely lény' lételének okát foglalja magában, mellyből tehát megismerjük, miért létez valami; a' megismerés elve az, melly által megtudjuk, miért és mi által ismerünk valamit. Ezek szerint a' természeti jog' elve is vagy lehetségi, vagy lételi, vagy ismertető elv.

A' természeti jog' lehetőségének elve az, mellyből megérthetjük, miért lehetséges a' természeti jog tárgyképen tekintve, és ez okfő kétféle t. i. vagy *közvetetlen*; legközelebbi, vagy *közvetett*, távoli. A' természeti jog' lehetségi közvetlen elve az emberi természet lehetőségében, közvetett pedig a' természet' alkotója' lényegében, vagy is inkább abban helyeztetik, hogy az ember' természete az isten lényegével nem ellenkezik. Mert a' természeti jog lehetséges azért, mivel az ember' természete lehetséges, az ember' természete lehetséges pedig azért, mert az isten lényegével nem ellenkezik.

A' természeti jog' lételének elve annak okát foglalja magában, miért létez valóban a' természeti jog, és ez is kétféle: legközelebbi, közvetlen, és távoli, közvetett. A' természeti jog' lételének *közvetetlen* elve az emberi természet' lételében, *közvetett* pedig az isten

akarattjában találhatik; a' természeti jog t. i. azért létezik mert az emberi természet is létezik (mellyből az származtatik) az ember' természete pedig létezik, mert isten akarja. Ez állításoknak megmutatására nincs szükség, mert a' felebb előadottak szerint, mi a' jogot az ember' természetéből származtattuk, 's innen kitetszik, hogy a' természeti jog csak azért lehetséges, mert az ember' természete lehetséges, és valóban létezik azért, mert az ember' természete is valóban jelen van. Az ember' természete pedig lehetséges, mert az isten lényegével nem ellenkezik, és létezik; mivel az isten úgy akarja. Tegyük fel, hogy az ember' természete az isten lényegével ellenkezik, az ember' természete azonnal lehetetlen, mert meg nem foghatni, hogy az istennek mint teremtőnek mindenhatósága mellett valami lehetséges legyen, a' mi annak mivoltával ellenkezik, és mindenki ha szerez valamit, csak olyat szerezhet, mi természetével és lényegével megegyezik, ha pedig az ember' természete lehetetlen, akkor a' természeti jog is az. Tegyük fel továbbá, hogy isten az ember' létét nem akarja, 's már akkor bizonyosan nem fog létezni, és az emberi természet nem létezőn, természeti' jog sem leend.

29. §. *A' természeti jog' megismertető elve kétféle, személyes és tárgyias; mi különösen az első?*

A' természeti jog' megismertető elve az, melly magában foglalja azon okot, melly által megismerjük a' természeti jogot. A' természeti jog' ismertető elve kétfélének állítatik: *személyesnek és tárgyiasnak*, a' mint t. i. a' természeti jog személyleg vagy tárgyilag vétetik. A' *természeti jog' ismertető személyes okfője* (principium cognoscendi juris naturae subjectivum) *az ember ama' tehetsége, melly által a' természeti jogtörvényeknek ismeretére jutt*, vagy mellynek segítségével a' tudomány igazságai megismertetnek; tárgyias megismertető elve (principium cognoscendi objectivum)

pedig olly általános állítás, mellyből e' tudománynak minden igazságait levonhatjuk, vagy mellyhez azokat visszavezethetjük, a' mint t. i. az igazság feltalálásában vagy taglaló, felbontó (analytica) vagy összetévő, egybekötő (synthetica) módot használunk. A' természeti jog' megismertető tárgyas elvének olly állításnak kell lenni, hogy a' cselekedetet a'lihoz alkalmazván, azonnal megtudhassuk, jogos-e az, vagy jogtalan csupán természeténél fogva az okosság szerint.

A' természeti jog személyes megismertető okfője, a' *gyakorlati okosság tekintvén az emberek, vagy személyek természetét és társaságos viszonyait azon feltétel alatt, hogy a' többi emberekkel együttlétezhesenek*, és az emberiség céljára törekedhessenek, vagy is tekintvén az ember' természetét és annak külső viszonyait. Az okosság azért, mert ez ama tehetség az emberben, melly által igazat a' hamistól, jót a' rosztól, jogosat a' jogtalanától megkülönböztetheti, tehát a' természeti jogokat és jogkötelességeket is egyedül az okosság által ismerhetjük meg; ama jogok, mellyek más kútfőből merítetnek p. o. valamelly külső törvényhozónak kinyilatkoztatott akaratjából, nem természeti, hanem szerzett jogok. Azon okosság, melly a' természeti jogban művel, gyakorlatinak neveztetik, mert a' természeti jog gyakorlati bölcselkedésnek része, és az okosság természeti jogban az ember gyakorlati, akaratbeli cselekvőségét tekintvén, annak szabályokat állít; midőn pedig az okosság ezt cselekszi, gyakorlatinak neveztetik. De az okosság magára hagyatva az ember' természeti, vagy természeténél és viszonyoknál fogva, mellyekben létezik, annak tulajdonitható jogait kinyomozni és meghatározni nem tudná, ha csak az ember' természetét általában, és annak viszonyait különösen nem tekintené, 's egyszersmind nem figyelmezne a' társas életre és az ember' céljára. Az okosság egyedül ön magából a' jog' értelményét sem származtathatná, mert ezt az okosság által az ember' természetéből vonhatjuk le, mint felebb mondatott (13. §.).

A' természeti jognak eddig előadott, úgy mint: lehetségi, lételi és megismertető személyes elveit meghatározni nem nehéz, 's ezekben nem is szoktak a' természeti jog' írói egymástól különbözni, de a' természeti jog' megismertető tárgyias elve' meghatározása sokkal több nehézségekkel jár, és ebben a' természeti jog' írói sem egyeznek meg, különféle illy nemű elvet követvén.

30 §. *A' természeti jog' megismertető tárgyias elvének fajtái.*

Atmár a' megismertető tárgyias elvek; mellyeket a' természeti jog' írói e' tudományban használtak, egymástól különböznek; azokat még is következőleg oszthatni fel: azok t. i. 1-ször *külsők*; mellyek a' cselekedet jogosságát vagy jogtalanságát nem az embernek természetéből, hanem más külső okokból p. o. az istennek vagy valamely polgári törvényhozónak akaratjából, nevelés', hit' országlás' alakja' elveiből származtatják, vagy is a' cselekedetet jogosnak vagy jogtalannak mondják, a' mint az egyezik vagy ellenkezik az isten' akaratjával, szerzett törvényekkel, a' nevelésnek, hitnek, országlás' alakjának elveivel. Különösen, ki a' természeti jogokat és jogkötelelességeket az isten' tiz parancsolatjából vonnáel, az külső megismertető tárgyias okfőt követne. II-or *belső*k, mellyek a' cselekedeteknek jogossága' vagy jogtalansága' megítélésül az ember' természetéből vesznek alapot.

Ezek ismét vagy 1-ször *anyagiak* (materialia), mellyek a' cselekedetek' jogossága' vagy jogtalansága' meghatározásánál, valamely emberi természetben alapuló ugyan, de anyagi és tapasztalás által megismerhető célra tekintenek, és a' cselekedetek' jogosságát vagy jogtalanságát kimondják, a' mint az a' felvett czéllal megegyez, vagy nem, 's annak elnyerhetésére eszköz lehet vagy nem. Ez állítás p. o. jogos, mi által másnak tökéletésítése nem akadályoztatik, a' természeti

jognak megismertető tárgyas, belső és anyagi elve, mert mi által akadályoztatik, vagy nem az emberek' tökéletesítésök, azt csak tapasztalásból tudhatjuk. Vagy 2-szor *alakiak* (formalia), mellyek a' cselekedeteknek jogosságát vagy jogtalanságát csupán csak az okosság alakjából, vagy is a' törvényből, melly szerint az okosság művel, származtatják, minden valamely célra tekintet nélkül. Illyenek tartatik ez: jogos az, mi az okos és szabad lények' közti társaság' eszméjével nem ellenkezik. Vagy 3-or *vegyesek*, mellyek az anyagiak- és alakiakból összetévék.

Az *anyagi megismertető elvek* ismét vagy a) *tárgybeliek* (objectiva), mellyek magunk és más külső tárgyak körüli tapasztalásából ismertetnek, és olly cél' létesítésére tekintenek, mellynek ismeretére nem egyedül magunk körülüti, hanem más külső tárgyak körüli tapasztalás által is jutunk. Illyenek p. o. jogos az, mi az okosság által meg ismérhető isten' akarattal, vagy is a' teremtés céljával, mi az emberek közös szerencsájökkel, vagy tökéletességökkel megegyezik. Vagy b) *személybeliek* (subjectiva), mellyek olly cél't vesznek alapul, mellyet természetünk körüli tapasztalásból ismerünk meg, és a' cselekedeteknek ez iránti viszonyait tekintik, p. o. jogos az, a' mi valamely embernek ösztönével, vagy különösen boldogsága ösztönével egyező.

Az *alaki megismertető elvek* vagy a) *függők*, vagy b) *függetlenek az ethicától* és ennek elvétől, a' mint t. i. azok, tekintvén az erénytant, vagy minden tekintet nélkül az erénytanra származtatnak, vagy is jogosnak mondanak, mi az erény' törvénye szerint szabad, vagy pedig a' jogot meghatározzák minden tekintet nélkül az ethicára. Az alaki és erénytantól függő elvek ismét vagy *általános*, vagy *viszonosan függők*, a' mint t. i. a' jog az erény' törvényekből vagy is abból származtatik, mit az erénytörvény akár magunknak, akár másoknak parancsol vagy tilt.

31. §. *Megbírdlása a' természeti jog' megismertető tárgy-
béli elveinek.*

Az előadott elvek közül a' *természeti jogban ismertető tárgybeli elv nem használható*, mert a' természeti jogban, annak értelménél fogva, olly jogok és jogkötelességek adatnak elő, mellyek az okosság által az embernek és az emberek közti viszonyoknak természetéből vonatnak le, tehát itt külső tárgybeli ismértető okfőt, melly t. i. a' jog' meghatározásánál az emberi természetre nem tekint, alkalmazni nem lehet. Ha a' jogokat és jogkötelességeket valamelly külső tárgybeli ismertető okfőből akarnók származtatni, az illy jogok' és jogkötelességéknek foglalatja, nem természeti, hanem valami más jogot, a' mint a' jogokat és jogkötelességeket az isten' vagy ember' kinyilatkoztatott akaratjából vonjuk le, tenne. Tehát a' természeti jogban csak olly állítást fogadhatunk el tárgybeli ismertető elvnek, melly a' cselekedeteknek jogosságát, vagy jogtalanságát határozza meg, tekintve az ember' természeti 's annak természetes külső viszonyait, vagy is belső tárgybeli ismértető elvet.

De a' belső tárgybeli ismértető elv is különféle, és ezek közül is akármellyiket a' természeti jogban el nem fogadhatni. *Nem* valamelly belső, vagy is az ember' természetén alapúlt, de leginkább tapasztalás által megismerhető elvet, az az *belső anyagi elvet*; mert a' természeti jog okossági tan, mellyben az igazságok leginkább az okosság által, ha mindjárt a' tapasztalástól segittetve ismértetnek meg. A' természeti jogban olly jog igazságokat kell felállítani, mellyek általánosak, minden embert kötelezők, mert a' természeti jog mint philosophiai tudomány, csak általános és szükséges igazságokat állíthat, ilyeneket pedig tapasztalás által megismerni nem lehet; mert minden a' mit tapasztalásból tudunk, csak egyes, részletes, 's egyedül az okosság vonhat el ezekből valamí általánost természeté és ama törvények szerint, mellyeket munkálódásában

követ. A' tapasztalásból csak esetes tetteket ismerhetünk, minden a' mi általános és szükséges, az az okosságból származik. Az itt mondottak mind a' tárgybeli mind személybeli belső anyagi ismertető elvre is alkalmazhatók, mert mind a' kettő tapasztaláson alapul, és azért a' természeti jogban, mint okossági tudományban egyik sem használható.

Tehát a' *természeti jog' tárgybeli megismertető elve, csak alaki lehet*, és egyedül ez által ölthet magára tudományi alakot. De az alaki tárgybeli ismertető elv is különböző, t. i. vagy független, vagy függő az erénytantól; a' függő ismét vagy általánosan, vagy viszonyosan függő: az alaki és erénytantól függő elv, akár általánosan akár viszonyosan függő az, a' természeti jogban mint az erénytantól különböző tudományban el nem fogadható. *Nem az általánosan függő elv*; mert ez azt állítja jogosnak, a' mi kötelességünknek megfelel, e' szerint a' jog kötelességből származnék, és jogunk van azért, mert kötelességünk is van, p. o. jogom van életemet fentartani, mert erre kötelességem is van; jogom van mással jót cselekedni, mert erre kötelességem is van, De már felebb előadtuk (14. és 21. §.), hogy;

1-ür. Jogunk lehet olymihez is, a' mi (erényi) kötelességünkkel ellenkezik, ez pedig lehetetlen volna, ha a' jogok kötelességből származtatnák, mert ahhoz, a' mi kötelességünkkel ellenkezik, jogunk nem lehetne, és a' mi erkölcstelen, az jogtalan is volna. Így mindenkinek joga van tulajdonával tetszése szerint élni, tehát néha úgy is, hogy az illy élésmódot az okosság nem javalhatja, mert az a' dolgok' élése körüli és az okosságtól kiszabott kötelességekkel ellenkezik; így mindenkinek joga van ereit és tehetségét úgy használni, a' mint neki tetszik, csak hogy más külső és jogos szabadságában akadályt ne tegyen, tehát a' ki mással jót nem tesz, mást veszedelemben nem segít, jogtalanul nem, ambár (erényi) kötelessége ellen cselekszik.

2-or. Mindenki jogairól lemondhat, és az azokali élest elmulaszthatja a' nélkül, hogy ez által jogtalanul cselekednék, ha pedig a' jog, kötelességből származtatnék, jogról lemondani nem lehetne, valamint kötelességről sem. A' jog erkölcsi tehetség, a' kötelesség pedig erkölcsi szükség és kénytelenség valamit cselekedni vagy nem, 's azért a' jogot kötelességből származtatni nem lehet, mert e' szerint jognak ellenmondani, azt elmulasztani nem lehetne.

3-or. A' jogot erővel és kényszerítéssel is eszközöhetni, a' mi lehetetlen volna, ha a' jogot kötelességből vonjuk le, mert vannak jó akaratbeli, érényi kötelességek, mellyeknek teljesítése egyedül önkényúntól és jóakaratunktól függ, az ezekből származtatott jogok is tehát, illy természetűek volnának, azokat erő és kényszerítéssel végrehajtani nem lehetne. Ide járúl még az is, hogy az érénytan igen gyakran tiltja az erőszakot, midőn azzal jogomnál fogva élhetnék.

4-er. A' természeti jog önálló tudomány; tulajdon köre, anyaga, és ingerlöje lévén, a' mi pedig megszűnnék lenni, ha tárgybeli ismertető 's az érénytantól általánosan függő elvet követne, mert akkor köre 's anyaga az érénytannal ugyan egy volna. A' természeti jog pedig külön álló tudomány, egészen megkülönbözött része a' philosophiának, tehát az érénytantól általánosan függő tárgybeli ismertető elvet nem követhet; illyet követvén a' természeti jog nem volna egyéb mint érénytan a' szerint tekintve, a' mint az némelly cselekedeteket megenged.

Az érénytantól viszonyosan függő tárgybeli ismertető okfő sem használható a' természeti jogban. Az illy okfő nekünk jogokat tulajdonítana azért, mert másnak kötelessége van p. o. jogom volna másról valamit kívánni, mert másnak kötelessége van adni; jogom volna valamit cselekedni, mert másnak kötelessége van engem cselekvésemben nem akadá-

lyozni. A' mondottakból már tudjuk, hogy nem minden kötelességnek felel meg más részről jog, a' mi még is következnék, ha jogainkat más' kötelességből származtatnók: azért, mert másnak kötelessége van jót tenni, nekem nincs jogom tőle jótéteményt kívánni úgy, hogy az adásra őt erővel is kényszeríthessem; mert mindenkinek kötelessége van magát művelni, azért jogom nincs őt ön művelésére kényszeríteni. Vannak kötelességeink magunk iránt, vannak jóakarathéli kötelességeink másol iránt, de ezeket erővel eszközölni nem lehet, mert hogy e' kötelességim vannak, még azért másnak jogai nincsenek. Igaz ugyan, hogy minden jognak más részről kötelesség felel meg, de nem viszont; és a' jog nem azért létezik, mert másnak kötelessége van, hanem másnak kötelessége van azért, mert a' jog létezik. *Kötelességet minden jog nélkül is gondolhatni*, p. o mindeneknek kötelessége mást tulajdonában és az ezzeli élésben nem háborgatni, de ebből még nem következik, hogy másnak már csupán e' kötelesség miatt valami tulajdonhoz joga van. Ha jogainkat más' kötelességből származtatjuk, az is következik, hogy azokra nézve jogom nincs, nem is lehet, kiknek kötelességek nincs: ilyenek a' csecsemők, esztelenek, dühösök, a' mi még sem igaz, mert jogaink ezek iránt is vannak, és azokat a' csecsemők, esztelenek, dühösök ellen is védelmezhetjük, végrehajthatjuk. Vég-tére ezek szerint azt sem magyarázhatnók meg, miért nem kényszeríthetek valakit, midőn valamely kötelesség ellen maga iránt, és miért kényszeríthetek, midőn ugyan a' kötelesség ellen de mások iránt cselekszik, p. o. miért nem élhetek kényszerítéssel ellene, midőn ön testét sérti, de igen is, midőn más' testét sérti, vagy csak sérteni akarja is? Ha jogom volna más kötelessége miatt, e' két esetben jogom volna a' sérteni akarót akarhatja' teljesítésében erővel is akadályozni, mert mindig kötelessége ellen cselekszik, de azt még is jogosan nem tehetem. Mind ezek után nincs egyéb hátra,

mint a' természeti jogban olly tárgybeli alaki ismertető elvet allítani, melly az erénytától független, azaz nem származtatja a' jogot valamelly kötelességből.

Ambár a' természeti jog tárgybeli megismertető elvét az erénytától függetlenül származtatjuk, még is annak az okosság által az erénytanban kitűzött célra t. i. erkölcsiségre kell tekinteni. Az *olly természeti jog, melly az erénytától függetlenül*, azaz minden tekintet nélkül arra valamelly elvből *igazságait vonnále, haszontalan és fölösleges volna*, mert minden emberi tudománynak az ember' céljára átaljában, különösen pedig az erkölcsiségre kell irányozni, a' melly tudomány ezt elmúlasztja, az haszontalan, és emberhez méltatlan elmélkedés. 'S aztán azt is gondolhatni, hogy olly emberek állottak társaságba, kik erkölcstelen, tehát tiltott célra törekednek, és hogy a' társaságnak fenntarthatása miatt bizonyos törvényeket követnek, mellyeket mégis az okosság jogosoknak nem tarthat, és jog' eszméjéül sem vehet, mert nem akármelly társaságot az emberek között javal az okosság, hanem melly szükséges, alkalmas az emberiség' céljának elérhetésére. Ennél fogva a' természeti jognak mindig kell lenni tekintettel az erénytanra, mert máskép az is következne, hogy valami jogos lehet, a' mi az erénytörvényekkel mindenképen ellenkezik, a' mi pedig lehetetlen, mert az okosság, mind a' természeti jognak, mind az erénytanak kútfője, magával nem ellenkezhetik. Az erénytan ha nem alapja is a' természeti jognak, legalább korlátja annak.

32. §. *A' természeti jognak tárgybeli megismertető elve.*

Hogy a' természeti jog' tárgybeli megismertető elvének meghatározásában szerencsésen haladhasunk, szükség előbb előadni, melly tulajdonokkal kell annak, fölruházva lenni. A' *tárgybeli megismertető*

elvben megkivántató bélyegek (characteres) ezek; 1-ör *hogy igaz* legyen, mert minő az ok, olyan az okozat; minő a' főállítás, olyanok az abból származtatott állítások is: hamis elvből valami igazat kivonni nem lehet. 2-ör. *Világos és meggyőző* úgy, hogy bizonyításra ne legyen szüksége, mert ha illy nem volna, azt más állításból kellene származtatni, és megbizonyítani, tehát főállítás nem volna. 3-ör. *Első* melyet t. i. más felebbi állításból levonni nem lehet, 's annak nincs alávetve, mert máskép nem fő, hanem alsóbb rendű állítás volna. 4-er. *általános*, mind *tárgyilag*, az az minden a' természeti joghoz tartozó cselekedeteket tekintsen, mind *személyleg*, az az minden társaságban elő ember külső, vagyis másokba befolyó viszonyaiban szemléljen, mert ellenkező esetben minden természeti joghoz tartozó cselekedetekre és személyekre nézve abból szabályt levonni nem lehetne, tehát a' mellett pótlékul még más főállítás is lenne szükséges, és így az előbbi, főállítás nem maradna, hanem egy másik, melynek t. i. mint az úgy nevezett fő, mint pedig a' pótlékul vett állítás alárendeltetnék. 5-ör, *Hazai, honi* (domesticum) vagyis egyedül a' természeti jognak tulajdon, nem pedig más tudománnyal is közös, mert máskép megtörténnék, hogy más tudományhoz tartozó igazságok a' természeti jogba vitéssenek át, 's így ennek körén túl vágjunk. 6-ör. *Gyakorlati* vagy is az ember' gyakorlati cselekvőségét tekintő, és alkalmazásra könnyű legyen. 7-er. *Tiszta*, vagyis az okosságból gondolkozás által származtatott, nem pedig tapasztalati, vagy is egyedül tapasztalásból megismerhető; ambár nem ellenkezik, hogy a' tapasztalás az okosságnak segítségül legyen, kivált a' természeti jogban, melly az embert tekinti, a' mint az t. i. érzéki és okossági lény egyszersmind, 's meghatározza a' jogokat és jogkötelességeket, mellyek az ember' természetéből 's annak természetes viszonyaiból megismerhetők, az ember' természetét pedig és természete-

tes viszonyait tapasztalásból tanuljuk. 8-or. *Alakí* olly értelemben, hogy a' cselekedeteknek nem anyagát, hanem alakját tekintse, az az magában foglalja a' szabályokat, mellyek szerint a' cselekedeteket végbevihetni; vagy pedig olly értelemben, hogy az okosság' alakjából, törvényeiből származtassék. Végére 9-er hogy abból meglehessen érteni, melly cselekedetek jogosak, mellyek nem.

Ezeket előre bocsátván, a' természeti jognak tárgybéli megismertető elvét származtatni lehet úgy, mint a' jog értelményét származtattuk. (13. §.) Az okosság t. i. az ember' cselekvőségét tekintvén, ennek meg egyezését az ember' céljával akarja, azért mindenek előtt erkölcsiséget, azután pedig ehhez mért boldogságot kíván; de az embert céljának elérésében majd tulajdon érzékisége, majd az öntudat és szabadság nélküli lények, majd más emberek' cselekedetei akadályozzák, mit az okosság sehogy sem javalhat. Az első rendbeli akadályokat meggyőzzük szabadságunk által, tehetségünkben lévén az érzékiséget zabolázni, és az okosság sugallása szerint, érzékiség ellen is cselekedni, A' második és harmadik rendű akadályokat elháríthatjuk, ambár nem mindig, testi és lelki ereink' használása által, és ezt cselekednünk az erénytan is megengedi, e' tehetsége a' természeti jognak az erénytantól függő származtatásában, jognak neveztetik, de helytelenül, mert kényszerítéssel élni a' jognak következte, nem önálló valami, mert hol jogom nincs, ott kényszerítéssel sem élhetek. Azért is a' jogot másképen kell származtatni. Az okosság t. i. midőn azt akarja, hogy célunkra szabadságunk' használása által törekedjünk, szabadságunkat sértetlenül is ohajtja, tehát megengedi, hogy erővel mozdítsuk el mind azokat, mik szabadságunkat megsemmisíthetnék. 'S innen ered a' jog mind tehetség, magunknak olly szabadságot tulajdonítani, melly célunk elérhetésére szükséges, 's melly által mások szinte e' cél elérésében ne

adadályoztassanak. A' mondottakból megérteni az okosság' két törvényhozásának t. i. erényi és joginak eredetét, mellyek egymástól függetlenek ugyan, de még is egy célra irányzanak, és az embert céljára vezetik. Az okosságnak jogi törvényhozásából függetlenül az erényitől *e' törvényt* származtathatni, mint a' *természeti jog tárgybeli megismertető elvét: mindazon külső cselekedetek jogosak, mellyek az erkölcsiségre és boldogságra rendelt lények' együtletökkel megegyezhetők, ellenkező külső cselekedetek pedig jogtalanok*; vagy is: mindazon külső cselekedetek jogosak, mellyek az embereknek társaságban együttlétüket, és céljokra törekedhetésüket' nem akadályozzák, mind azon külső cselekedetek pedig, mellyeket tévén, az emberek társaságban együtt nem lehetnek, és céljokra, rendeltetésükre nem iparkodhatnak, jogtalanok. Ez állításnak egy részéből megérhetjük természeti jogainkat, a' másiktól természeti jogkötelességinket. az az: jogunk van olly cselekedetekhez, mellyek az emberek közti társaságot, és az emberiség' céljára törekedhetést nem akadályozzák, ellenkező cselekedeteket pedig elmulasztani jogkötelességünk.

Ezekből e' következők is értetődnek: 1-ör. a' *jogkötelességek eredetikép mind tagadók* (negativa) t. i. azt kívánók, hogy jogtalan cselekedetet ne tegyünk. A' szerzett (acquisita) jogkötelességek különbélek, vagy tagadók, az az valamely cselekedetnek elmulasztását kívánók; vagy állítók és tagadók egyszersmind: állítók annak reszéről, a' ki valaminek adására vagy cselekvésére köteleztetik, tagadók a' többiek' részökről, kiknek kötelességek, mindollyan cselekedetektől magokat tartóztatni, mellyek által azt, a' kinek állító kötelessége van, kötelessége teljesítésében akadályoztathatnák. 2-ör. A' *jogkötelességek csupán külső cselekedeteinket tekintik*, mert a' belső cselekedetek által az emberek közti társaságot háborgatni, és az emberiség' céljának elérhetését akadályozni nem lehet. 3-ör.

A jogkötelességek erő és kényszerítés által erősítetnek, vagyis, a' ki jogkötelességek ellen valamit cselekedni akarna, azt a' jogkötelesség megtartására erővel is kényszeríthetni a' nélkül, hogy jogosan és szabadon ellentállhatna.

Az általunk megállapított természeti jog' tárgybeli megismertető elve mind a' tulajdonságokkal bir, mellyekkel állításunk szerint, a' természeti jog' tárgybeli megismertető elvének birnia kell; mert az igaz, világos, kétségkívüli, a' mint ezt mindenkinek legbensőbb érzete és meggyőződése bizonyítja, és annak származtatásából kitetszik; első, más állításnak nem alávetett, hanem közvetlen az okosságból és annak kívánatából (postulatum) levonatott; általános mind tárgyilag, mind személyleg, mert tekinti ama tárgyakat és személyeket egyetemleg, mellyek a' természeti jog' köréhez tartoznak; hazai, gyakorlati, és alkalmazásra könnyű, mert az általunk megállapított tárgybeli ismertető elvből könnyen megtudhatni, a' cselekedet jogos vagy jogtalan-e? tiszta és alaki, vagy is az okosságból és annak alakjából, melly szerint az okosság minden ellenkezést kerül, származtatott, tekintvén egyszersmind a' cselekedeteknek alakját nem pedig anyagát; végre olyan, melly a' jog' értelményével megegyezik, és mellyből mi jogos, mi jogtalan levonhatni.

33. §. A' természeti jog' kútfői, (fontes).

A' természeti jog'nak ismertető személyes okfőjétől meg kell különböztetni annak kútfőjét, forrását. A' természeti jog' ismertető személyes okfője ama' tehetősége az embernek, melly által a' természeti jog' igazságának ismeretére jutunk, és ezt már felebb meghatároztuk (29. §.); a' kútfő vagy forrás pedig az, a' minek vizsgálásából, az embernek ama' tehetősége által a' természeti jog' igazságait vonjukle. Valamelly tu-

dómánynak kútfője különböföle t. i. közös vagy különös; közvetett vagy közvetetlen; távoli vagy közeli.

A' *természeti jognak* közelebbi és *közvetetlen kútfője a' gyakorlati okosság*: az okosság t. i. természeténél fogva kerül minden ellenmondást, és azért külső cselekedetinkben is olly alkalmazást kíván, hogy az emberek között minden összeütközés távol legyen, 's így az emberek társas életben együtt létezhessejenek, és céljokra törekedhessejenek. A' gyakorlati okosság azért, mert ebből tudjuk, hogy az emberek okos és szabadsággal biró lények, vagy is személyek, hogy az embereknek tulajdon céljok és rendeltetésök van, tehát ön magok miatt léteznek, hogy valamelly önkényes cél' elérésére mint eszközök nem alkalmaztathatnak; a' gyakorlati okosság továbbá tanítja, hogy az ember célját el nem érheti, ha csak más emberekkel társaságban nem él, és épen azért, hogy az emberek között a' társas élet lehetséges legyen, az ember' külső szabadságát és cselekvőségét bizonyos határok közé kell szorítani, és ezek szerint származik a' jog és annak érteménye. Az itt és felebb előadattakból már kitetszik, hogy gyakorlati okosság a' természeti jognak megismertető személyes okfője, és egyszersmind annak közvetetlen, legközelebbi kútfője, forrása.

A' *természeti jognak közvetet, távoli kútfője az ember' természete* egész kiterjedésében, különösen pedig tekintve azt, a' társaságban élő ember' külső viszonyaira nézve. Ezt már a' természeti jognak elnevezése elegendé mutatja, mint t. i. olly jognál, mely az ember' természetéből és annak természetes viszonyaiból származtatik, az ember' természete pedig nem csupa okosságból áll, 's azért úmbár a' természeti jog kifejtésében és meghatározásában az okosságnak főrésze van, mégis az ember' többi természetét és annak természetes külső viszonyait elmulasztani nem lehet, midőn az embernek természeti jogait megállapítani akarjuk. Ez onnan is kitetszik, hogy a' természeti jog' megismerte-

tő személyes elve az okosság, nem ön magát, hanem az ember' természetét és annak külső viszonyait tekintvén. Továbbá a' gyakorlati okosság a' természeti jog' megismertető tárgybeli elve által csak a' cselekedeteknek alapját határozza meg, nem tekintvén azoknak anyagát, az az: csak általjában kimondja, hogy külső cselekvőségünket, és szabadságunkat korlátozni kell úgy, hogy cselekvőségünk és szabadságunk másnak egyenlő és az okosság által mindenkinek tulajdonított cselekvőségével és szabadságával ne ellenkezzék; de hogy ez elvet alkalmazni lehessen, szükséges az embernek, mind okos és egyszersmind érzéki lénynek természetét, és annak társasági viszonyait tekinteni, mert egyébként a' természeti jog egyedül vizsgálódó és eszméleti (ideális) tudománnyá lenne, minden gyakorlati haszon nélkül az emberekre nézve.

Ezeket tudván, már könnyű lesz ítéletet hozni némelly szerzők vélekedéséről, kik t. i. a' gyakorlati okosságon és az ember' természetén kívül a' természeti jogba még más kútfőt is elfogodnak, ugymint: a' tapasztalást, természeti ösztönöket, erkölcsi érzést (*sensum moralem*) a' természet köz érzését (*communem naturae sensum*), vagy határozott tekintetet; de mind ezeket a' *természeti jogban kútfőül elfogadni nem lehet*. Különösen nem

1-ör. a' *tapasztalást*, mert ez az igazságoknak megismertető kútfője lehet a' tapasztalási, de nem az okossági tudományokban, minő a' természeti jog is; aztán tapasztalásból csak azt tanulhatjuk, mi és miképen vagyon, nem pedig minék és miképen kell lenni; tapasztalás által egyedül az egyes eseteket tanulhatjuk, mellyek jogosoknak, vagy jogtalanoknak tartatnak, és hosszú tapasztalás által majdnem végtelen illy jogos és jogtalan eseteknek ismeretét megszerehetjük magunknak a' nélkül, hogy még a' természeti jogot ismerjük, mert ez a' jognak közönséges, és szükséges szabályit adja elő, mellyeket egyedül az okos-

ság' segítségével tapasztalásból ismert egyes esetekből elvonás által lehet származtatni, a' tapasztalás tehát a' természeti jognak legközelebbi és közvetlen kútforrása nem lehet. De mivel az ember' természetének és külső viszonyainak ismeretébe tapasztalás által jutunk, mert továbbá, mellyek ama külső cselekedetek, mellyek által az emberek társaságát haborgathatni, szinte tapasztalásból tanuljuk, azért a' tapasztalást a' természeti jog' közvetett és távoli kútforrásának tekinteni lehet (vagy talán inkább a' természeti jog' megismertető személyes de távoli okforrásnak, különbséget tévén az illy legközelebbi, közvetlen, és távoli, közvetett, okforrás között; előbbinek mondhatni az okosságot, tekintvén az ember' természetét és annak társaságos viszonyait (l. 29. §.) utóbbinak, pedig szinte az ezek körüli tapasztalást).

2-or. A' természeti ösztönöket csak olly értelemben lehet a' természeti jog nem legközelebbi és közvetlen, hanem távoli és közvetett kútforrásának venni, hogy az ember' természeti ösztönei mind azok, mellyek más oktan állatokkal is közösök, mind azok, mellyek az embernek egyedül tulajdonok, mintegy az útat mutatják az ember' természetének tökéletesebb megismerésére; és így az okosságot segítik a' természeti jogtörvények' könnyebb és pontosabb meghatározásában. De olly értelemben a' természeti ösztönöket a' természeti jog' kútforrásának nem tekinthetni, hogy megvetvén az okosságot egyedül és közvetlen az érzésből, melly a' természeti ösztönökből származik, és melly az okosságból eredett ismerettel gyakran ellenkezik, a' jogtörvényeket, jogokat és jogkötelességeket származtatni lehessen. Mert bizonyos, hogy a' természeti ösztönök mint az ember' érzéki természetéhez tartozók, ha csak az okosságtól nem segítenek, könnyen az igaz útról eltérnek, és az embert természetes rendeltetésé elnyerhetéseben akadályozzák. Ide járúl az is, hogy a' természeti ösztönök az embereknél nem egyenlők, ha-

nem műveltség és évszakaszok szerint különböző erejűk, és így a' természeti ösztönökből okosságunk segédleme nélkül levont jogok és jogkötelességek az ember' czéljával ellenkezők, homályosak, változók és részletesek, nem változhatlanok és szükségesek, millyeneket csak az okosság által származtathatni.

3-or. *Az erkölcsi érzést*, az az: az embernek természettől adatott tehetségét, melly által a' műveletlen is gyakran a' cselekedetek jogossága- vagy jogtalanságáról, erkölcsisége- vagy erkölcstelenségéről igaz ítéletet szokott hozni, sem lehet a' természeti jog' közvetlen kútfőjének állítani. Mert ez az érzés nem egyéb, mint a' gyakorlati, ki nem fejlett, világos és megkülönböztetett öntudatra nem jutott okosság hatása, és miként az erkölcsi érzés, mint a' munkáló gyakorlati okosságnak legalsóbb lépcsője, úgy az is, mit az által ismerhetünk, csak homályos és zavart lehet, 's egyedül a' teljesen kifejlett okosság által hozathatik világosságra és tudományos ismeretre. De az erkölcsi érzés nem is nyújthat állandó és változhatlan forrást, mert tapasztalás bizonyítja, hogy az ember erkölcsi érzése nevelés, élet, hit' elvei és más külső okok által módosíthatatik és eredeti tisztaságától elesábitathatik.

4-er. *A' természeti közérzést*, vagy is a' nemzeteknek valami körüli megegyezését, mert ez adhat ugyan az okosságnak alkalmat annak vizsgálására, mi a' nemzeteknél be volt véve, és ez által az igazság könnyebb feltalálására; de azért, hogy a' cselekedeteknek valamely szabálya, bizonyos meghatározott időben minden nemzetnél divatozott, nem következik, hogy azt természeti jogszabálynak elfogadhatni; mert meg lehet és megtörténtnek a' történetből tudjuk is, hogy a' nemzetek néha olly szabályt követnek cselekedeteikben, mellyet az okosság sehogysem javallhat. És annak is az oka, hogy a' nemzetek némelyekben megegyeznek, nem mindig az okosságban helyeztetik, mint-

ha a' nemzetek azért követnének valamelly törvényt, mert azt az okosság helyben hagyja, hanem más külső és tapasztalási okban. Tehát nem a' nemzetek' köz megegyezése; hanem az okosság helyben hagyása adhat annak általános erőt és fogantat, a' mi nemzeteknél gyakorlatban volt, azért is a' természeti jogban, a' természet' köz érzését legközelebbi és közvetlen kútfőül nem vehetni.

5-ör. *A' határozott tekintetet* sem lehet a' természeti jog' legközelebbi kútfőjének elfogadni, mert a' természeti jog' philosophiai tan, az ilyenben pedig az igazságokat csupán az okosságból kell származtatni. Valamelly philosophiai állítás erősítésére is használhatni jó sikerrel, kiváltképen a' gyengébbeknél tekintetét, de ebből egyedül csak történeti, nem pedig philosophiai igazságokat lehet levonni, és akármely tekintet, ha az okossággal ellenkezik, visszavetendő.

A' természeti jog' hasznáról.

34. §. *A' természeti jog' általános haszna.*

A' természeti jog haszna kétféle: általános és viszonyos, *A' természeti jog' általános haszna* az, mellyet nyújt minden más tudományra, és valamelly élet' nemére nézve, tekintet nélkül mindenkinek, *viszonyos haszna* pedig az, mellyet tapasztalunk tekintve más tudományokat, vagy az emberek valamelly állapotját és foglalatosságát.

A' természeti jog általánosan, az az minden embernek hasznos, mert abból tudjuk, hogy az ember társas élet nélkül céljához nem juthat, hogy pedig az emberek együtt társaságban békével 's minden sértegetések nélkül élhessenek, a' természeti szabadságnak korlátozása, a' cselekvőségnek jogos határa általában szükséges. A' természeti jog' igazságainak ismerete és létesítése szükséges feltétel az ember külső szabadságának bátorságosítására, és ez által céljának elérhe-

tésére, erre pedig mindenki köteleztetik az okosság által, 's innen kitetszik, hogy a' természeti jog mindenkinek hasznos és szükséges. Továbbá a' természeti jogból tanuljuk, melly jogokkal birunk mi és mások, természetünkénél és természetes viszonyinknál fogva, 's ez ismeret nélkül külső cselekedetet bátran soha nem teljesíthetünk, félvén ne hogy ollyant vigyünk végbe, melly által más jogai megsértetnek. Ide járúl az is, hogy igaz jogaink' ismerete nélkül könnyen erőt és kényszerítést használhatnánk más ellen ott is, a' hol csak vélt nem pedig valódi jogunk van, és így jogtalanok lehetnénk. Igaz ugyan, hogy minden emberben természeténél fogva meg van a' jogosság és jogtalanság érzete, mellytől vezéreltetve a' jogot gyakran megismerhetjük, de gyakrabban, az önzés által vakítatván meg, azért szükség természeti jogainkat a' természeti jog által kifejteni, megbizonyítani, és így minden kétségen túl tenni. A' természeti jogból tanuljuk, mit kívánhatunk másoktól erő és kényszerítéssel is, 's mit várhatunk egyedül azoknak jóakarattól, mit tudunk az összeütkezések' elhárításáért szükséges. A' természeti jog elvei tudása nélkül helyes ítéletet nem hozhatunk az emberi cselekedeteknek, és a' történeteknek jogossága- vagy jogtalanságáról, 's mert az emberek erről itélni szoknak, mindig jobb, ha a' természeti jog' igaz elvei, mind valami más hamis alap szerint indulnak. A' mi időnkben leginkább szükséges a' természeti jog alapos ismerete, mert a' legveszedelmesebb állítások terjesztetnek, majd tudatlanságból, majd gonoszságból a' jogok' egyenlősége és elidegeníthetlenségéről, a' különböző rendek, különös tulajdon' és több határozott intézetek' jogtalanságáról, mellyektől meg nem óhatjuk magunkat máskép, mint ezeknek alapos, teljes és egyedül a' természeti jogból szerzendő ismerete által. Ezekből eléggé kitetszik, hogy a' természeti jog már magában tekintve, minden embernek vagy is általánosan hasznos és szükséges.

35. §. *A természeti jognak viszonyos haszna.*

A természeti jognak viszonyos haszna is kétféle, t. i. *tárgy, és személybeli*: az előbbi az, melly a' természeti jogból más tudományokat művelőkre, az utóbbi, melly különféle rendben lévő emberekre háromlik. A' mi a' természeti jog' viszonyos tárgybeli hasznát illeti, ez elegendőképen kitetszik abból, mit a' természeti jognak más tudományokkal összefüggéséről mondottunk elannyira, hogy a' természeti jog' hasznáról e' tekintetben semmi alapos kétség nem lehet. A' természeti jognak viszonyos személybeli haszna az emberek' különféleségek szerint különböző. A' felül, hogy az igaz tudós a' természeti jognak, melly általános haszna által mindenkinek annyira ajánlkozik, ismerete nélkül nem lehet, *hasznos még a' természeti jog.*

1-ör minden polgárnak, mert a' polgáriságnak czélja' annál könnyebben elérhető, minél műveltebbek általában a' polgárok, a' természeti jog pedig az igaz emberi műveltségre szükséges, mert az vezetett természeti méltóságunk' és személyességünk' ismeretére, mellyek által az oktalan lényektől különbözünk, és így személyes méltóságunk' becsülésére mind magunkban, mind másokban határoztatunk, mi nélkül sok erényi különösen jótévőségi kötelsségeknek teljesítése nem remélhető. A' természeti jog továbbá tanítja, hogy jogaink' bátorságáért a' polgáriság szükséges, valamint azt is, hogy polgáriságban a' rend' fenntarthatásáért az országoló, nyilvános tisztviselők és határozott törvények szükségesek, szükséges végre az alávetés, és a' határozott törvények megtartása; ezek' ismerete által aztán eszközöltetik, hogy a' polgárok belső meggyőződésből, és nem egyedül a' büntetéstől félelemből az országlóknak, felsőségnek és törvényeknek engedelmeskednek, és ámbár polgáriságon kívül nagyobb szabadságot remélhetnének, de mert több veszedelmeknek is lennének kitéve, tovább is polgáriságban óhaj-

tanak élni. Minthogy pedig a' polgáriságban természeti szabadságunk csak korlátozva lehet; nem pedig egészen elnyomva, azért hasznos minden polgárnak tudni, mellyek azon korlátok, mellyeken túl az ember' természeti szabadságát jogosan korlátozni nem szabad, ezt pedig a' természeti jogból tanuljuk.

2-or. *A' polgáriságok' kormányzóinak*, mert ezek a' természeti jogból tanulják jogaikat és köteleseégeiket, ön magok és a' többi polgárok közti jogos viszonyokat, hatalmoknak célját és határait, ezeknek ismerete pedig az országlóknak hasznos és szükséges, hogy a' nekik adott hatalommal, szabadon és tisztök szerint élhessenek, és minden jogtalanságot, s elnyomást, melly a' polgáriságnak köz javát veszélyezteti, kerülhessenek.

3-or. *A' förendű nyilvános tisztviselőknék*, különösen azoknak, kik a' polgáriságnak külső ügyei körül foglalatások, p. o. a' követségeknél; mert általános határozott nemzetek' joga (*Jus Gentium positivum universale*) melly szerint az előadandó külső ügyeket kellene elintézni, nincsen; sőt a' részes határozott nemzetek' joga (*Jus Gent. posit. particalare*) is, melly némely nemzetek között nyilván kimondott vagy halgatva értett egyezés által határozottatott meg, és hozatott be, sem elegendő a' nemzetek közt előforduló minden eseteknek megítélésére, melly hiányban nincs egyéb hátra, mint a' természeti jog' elveihez, mint általánosan sikeresekhez folyamodni, és azok szerint a' jelenlévő esetet megítélni, ezt cselekedni pedig annál is szükségesebb, mert a' nemzetek közt nincs főhatalom, melly tekinteténél fogva a' határozott nemzetek' joga hiányát, törvényt hozván, kipótolhatná.

4-er. *A' törvényhozóknak és politicusoknak*, mert ezeknek köteleességek, jogot és a' polgáriság céljához alkalmazott törvényeket hozni, mi a' természeti jog' elveinek tökéletes ismerete nélkül lehetetlen, mert csak ama határozott törvények jogosak, mellyek a' ter-

mészeti jog' elveivel nem ellenkeznek, és mi a' polgáriság czélja, azt a' természeti jog tanítja. Egyébként is már a' természeti jogban alapítatnak meg azon elvek, mellyek szerint kell megítélni az embereknek mind természetöknél fogva egyedül tulajdon, mind pedig szerzett jogaikat és jogkötelességeiket, a' természeti jog előadja mind természeti, mind a' szerzett tulajdon iránti jogaikat, továbbá azokat, mellyek a' szerződések, és sértések, a' családi viszonyokból származnak, mindezekről pedig határozott törvények is hozatnak, hogy ezek a' természeti joggal összeütközésbe ne jöjjenek, a' törvényhozóknak tudniok kell: 1-ör a' polgárisági főhatalom mit változtathat meg a' természeti különös jogokban, és a' nyilvános természeti jog' és politica elvei szerint mit tanácsos azokban megváltoztatni? 2-or szükséges a' törvényes foglalatosságoknak ismeretét pontosan meghatározni, és azokat szerzett törvények által a' természeti jog' elvei szerint elrendelni; 3-or szintúgy azt, a' mi természeti jog' szerint nem eléggé meghatározott vagy kétséges, minden vizsgálkodások' elhárításáért meghatározni, és minden kétségen túl tenni, 4-er az egyes, általános törvényelvekből kivont szabályokat teljesen és meghatározottan előadni. Ezekre ügyelve eszközölhetni, hogy a' hozott törvények két végső rosztól mentek maradjanak, és sem pusztá végetlen esetek' előadásává, sem pedig elvont jogok' metaphysicajává, melly minden gyakorlati haszon nélküli, és különböző magyarázatokat megszenved, ne váljanak. Az említetnek teljesítésését pedig nem remélhetjük olly törvény hozóktól, kik a' természeti jog' alapos ismeretével nem bírnak.

5-ör. *A' bírának, jogtudóknak, és ügyészeknek.* Az a' haszon, mellyet ezek a' természeti jogból méríthetnek kétféle: *elmeügyelői* és *gyakorlati* (theoretica et practica). Az *elmeügyelői haszon* abban áll, hogy a' természeti jog ismerete nélkül lehetetlen a' határozott törvényeknek értelmét és szellemét tökéletesen felfogni,

lehetetlen szerszett jog' tudományos ismeretét megészerezni; megtanúlhatja ugyan valaki a' határozott törvényt, hanem ha azoknak értelmét és szellemét fel nem fogja, csak a' törvény' szavait fogja tudni, 's így természeti jog nélkül a' szerzett jog' alapos és elven épült ismerettel nem birand. A' természeti jog minden szerzett jognak fő elemeit 's alap ismeretit adja elő, valamint annak értelményét, kifejti ennek kútfőjét és alapját, meghatározza egyszersmind annak rendszerét; méltán mondhatjuk tehát, hogy természeti jog nélkül a' szerzett jog is mint tudomány lehetetlen: megtagadván a' természeti jogot, az okosságot is meg kellene tagadni, okosság nélkül pedig tudomány egyáltalában lehetetlen. A' természeti jog hasznos a' jogtudókra nézve azért is, mert olly elveket nyújt, mellyek szerint a' határozott törvények jogossága vagy jogtalanságá felül ítélhetnek, ez pedig amaz elvek nélkül lehetetlen. Végre a' határozott törvényhozás elméleti alkotmányát (theoria) természeti jog nélkül, gondolni sem lehet.

A' természeti jognak gyakorlati haszna nem abban áll, hogy a' természeti jog' állításai, mint tárgyai valamely külső törvényhozásnak a' szerzett jog ellenére gyakorlatba hozatassanak, mert a' szerzett jogot mind addig szentül és egészen kell megtartani, míg a' törvényhozó hatalom által, meg nem változtatik, vagy semmisítetik. A' természeti jog gyakorlati haszna kétféle: *közbenvetett, és közvetlen.* Az előbbi a' törvények magyarázatát tekinti, mert csak az magyarázhat helyesen törvényeket, a' ki azoknak szellemét ismeri, ez pedig a' természeti jog tudománya nélkül lehetetlen, 's azért következik, hogy természeti jog nélkül a' határozott törvényeket helyesen nem magyarázhatni, csak arra kell vigyázni, hogy a' természeti jog' általános elvei, mellyeket úgyis teljes épségökben mindenütt nem alkalmazhatni, a' határozott törvények' helyökbe ne csusztassanak. De a' természeti jog-

nak a' gyakorlatban közvetlenül haszna is van, a' mennyire t. i. olykor, midőn valamely eset' elintézésére határozott törvény hiányzik, és a' jog' hasonlatossága (analogia iuris) szabályt a' jelen eset' meg bírálására nem nyújt, akkor a' természeti jog' elveihez kell folyamodnunk, 's azok szerint itélnünk. A' természeti jog tehát kiegészíti a' szerzett jogot, kivált akkor, midőn a' határozott törvényhozó szerzett törvénye hiányában nyilván és világosan a' természeti jog' elveire utasít. A' bírának és jogtudóknak természeti köteleességek e' felett, a' pörlekedőket a' jogosság és jogtalanságról értesíteni, és azt kinek ügye jogtalan a' pörlekedéstől lebeszélni, a' mit' sikeresen nem eszközölhetnek azok, kik csak a' törvény' szavát, nem pedig értelmét is ismerik. A' határozott törvényeket természetöknél fogva változtatni kell, de hogy a' törvényhozó valamely törvény' megváltoztatására indításék, a' határozott törvény' jogtalansága és helytelenségéről meg kell győzetnie, a' határozott törvények' megítélésére szolgáló elveket pedig, nem a' határozott törvényhozásból, hanem a' természeti jogból kell mérítenünk.

Némellyek a' természeti jognak segéd hasznát a' szerzett jogban el nem ismerik azért, mert minekutána a' törvény hozatott, a' biro' tisztje nem arról, hanem a' szerint itélni, és ha a' határozott törvény hiányában a' jog hasonlatossága nem elegendő, akkor a' megítélésre szolgáló szabályért a' határozott törvényhozóhoz kell folyamodnunk. De ezek nem elegendők felebbi állításúnknak megsemmisítésére, mert ha a' törvényhozóhoz folyamodván is, ez az eset megbírálására valamely szabályt meghatározná, e' szerint még is csak a' hasonló jövendő, még meg nem történt, nem pedig az elmúlt és megtörtént (minő a' megbírálendő is) eseteket lehetne megítélni, mert a' határozott törvény csak hirdetése' idejétől 's nem hamarább kötelez, visszaható ereje nincs. Nem marad tehát egyéb hátra,

mint határozott törvény teljes hiányában a' természeti jog' elveihez folyamodni, annál is inkább, hogy a' természeti jog' közönséges elvei minden határozott törvényhozásnak alapját teszik, azért is ezek magok épségükben megmaradnak, ha csak valamely határozott törvény által nem módosítottak, tehát sem a' törvényhozó akaratja, sem a' törvényhozás' szelleme ellen nem cselekszünk, midőn a' határozott törvények hiányában a' természeti joghoz folyamodunk.

36. §. *A' természeti jog'nak segéd tudományi (subsidiariae scientiae).*

A' természeti jog' segéd tudományi azok, melyek a' természeti jog' művelését segítik, a' mennyire a' természeti jog' forrásainak bővebb ismeretére vezetnek, vagy pedig az okosság által levonandó igazságoknak felkeresésében segítségül vannak. Illyenek 1-ör a' *bölcselkedés*, melly mintegy alaptudomány a' természeti jog' előadásában nem csak hasznos, hanem szükséges is. Ez t. i. a' logicában előadja a' helyes gondolkozás' szabályait, az igazságok' felkeresése, világosságra és rendbe hozatasok' módját, melyek' ismerete nélkül a' természeti jogban, mint okossági tudományban szerencsésen előmenni lehetetlen. Különösen említeni kell itt az erénytant, mellynek ismerete nélkül a' természeti jog, az okosságnak erény és jogtörvényhozása közt, az összefüggést és különbséget átlátni nem lehet; az erénytan előadja, hogy mindazoknak cselekvésére, mellyeket tenni jogkötelességünk, már erényképen is köteleztetünk, vagy is, hogy nem egyedül azért kell jogkötelességünknek eleget tennünk, mert erre külső kényszerítés által is szoríthatunk, hanem csupán jó akaratból és a' törvény iránti tiszteletből, és hogy jogkötelességünk kívül mélytánylati kötelességeink is vannak, tehát ne mindig ragaszkodjunk jogainkhoz, hanem a' hol jogunk végrehajtása másnak alkalmatlanságával és kárával jár,

attól elálljunk, melly tanítás mind a' jogtudóknak, mind a' biráknak a' pörlekedők összebékítésükre igen hasznos. 2-or. *Az embertudomány* (Authropologia) mellyből az ember' természetét, annak természeti ereit, tehetségit, 's ösztönét tanuljuk. 3-or. *Az emberi nem' történettanja*, melly előadja az embernek különféle természeti és önkényes viszonyait, az emberi nem' viszonytárságát; tehát mind az embertudomány, mind pedig az emberi nem' történettanja a' természeti jog' forrásának megismerésében segédül szolgálnak. 4-er *A szerzett jog'* melly a' természeti jogot úgy világosítja, mind gyakorlat a' vizsgálódást, mert azokat, mellyeket a' természeti jog előad, a' határozott törvények alkalmazzák az előforduló esetekre, 's azért a' határozott jog által nagyobb világosság térjed azokra, mellyek természeti jogban elvonva adattak elő. 5-ör *A határozott jog' philosophiája*, melly által a' határozott jognak és törvényhozásnak alapját 's szellemét vizsgáljuk, a' természeti jog' elveinek feltalálására vezet bennünket. 6-or *A természeti jog mint tudomány története*, mert ebből tanuljuk, miképen fedeztettek fel, miképen szedettek tudományos rendszerbe, vagyis tudományos alakba; annak egyes igazságai, micsoda változásokat szenvedett és a' tökély mostani lépcsőjére miként jutott e' tudomány. Ebből tanuljuk, hogy a' természeti jogban ugyan egy tárgy iránt is különbözők voltak, és most is olyanak az irok' véleményei, hogy lépcsőnként sok faradozás által jutott azon tökéletességre, mellyen most van, de hogy még ma is vannak hiányai, mellyek számtalan igazságai szorgalmas nyomozására buzdíthatnak bennünket.

CSATSKÓ IMRE.